

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA BOHEMISTIKY

Exempla ve vybraných knihách
předbělohorské moralizující literatury

Narratives Analyzed in Some Books Published before 1620

Magisterská diplomová práce

Vypracovala: Eva Šimečková, ČF-AF

Vedoucí práce: Mgr. Jana Kolářová, Ph.D.

Olomouc 2012

Prohlašuji, že jsem magisterskou diplomovou práci vypracovala samostatně a použila jsem pouze zdroje uvedené v seznamu literatury.

V Olomouci dne 24. 1. 2012

.....

podpis

Děkuji Mgr. Janě Kolářové, Ph.D. za odborné vedení mé magisterské diplomové práce, za osobní přístup, cenné rady a připomínky.

Obsah

Úvod.....	5
1 Historicko-literární kontext.....	7
1.1 Charakteristika doby.....	7
1.1.1 Renesance a humanismus.....	7
1.2 Vládnoucí dynastie	8
1.3 Významné historické události	10
1.4 Literatura	11
2 Každodenní život v raném novověku.....	13
2.1 Dům a rodina	13
2.1.1 Dům.....	13
2.1.2 Rodina	13
2.2 Život člověka v raném novověku	14
2.2.1 Narození, dětství a mládí.....	14
2.2.2 Sňatek a manželství.....	15
2.2.3 Stáří a smrt	15
2.3 Vzdělanost	16
2.4 Tvůrci literárních děl	16
2.5 Čtenářská obec	17
3 Předbělohorská literatura	18
3.1 Charakteristika doby a stav literatury v období od nástupu Habsburků do Bílé hory.....	18
3.2 Moralizující literatura.....	18
4 Václav Dobřenský, Jan Štelcar Želetavský a Bartoloměj Paprocký z Hlohol a Paprocké Vůle	20
4.1 Václav Dobřenský	20
4.1.1 Životní události	20
4.1.2 Literární činnost	20
4.2 Jan Štelcar Želetavský	21
4.2.1 Životní události	21
4.2.2 Literární činnost	21

4.3	Bartoloměj Paprocký z Hlohol a Paprocké Vůle.....	22
4.3.1	Životní události	22
4.3.2	Literární činnost	22
5	Exemplum	23
5.1	Vymezení pojmu	23
5.2	Vývoj exempla	23
5.3	Příklady exempel v české literatuře.....	24
5.3.1	České sbírky exempel	24
5.3.2	Česká exempla v kontextu jiných literárních děl	25
6	Analýza exempel.....	26
6.1	Předmluva k analýze exempel	26
6.2	Exempla v knize Václava Dobřenského <i>Pramen vody živé</i> (1581).....	26
6.3	Exempla v knize Jana Štelcara Želetavského <i>Knihá duchovní o velikých skutcích Pána Boha všemohoucího</i> (1588)	38
6.4	Exempla v knize Bartoloměje Paprockého z Hlohol a Paprocké Vůle <i>Třinácte tabulí věku lidského krátce sepsaných a vydaných roku božího 1601</i> (1601).....	48
	Závěr	59

Úvod

Památky starší české literatury jsou i v současné době velmi důležitým zdrojem pro poznání našich dějin. Starší česká literatura oslovuje i dnes celou řadu čtenářů. Důvody její obliby jsou různé. Dnešní čtenáře láká zejména možnost pohledět do světa dávné minulosti či touha poznat život a hodnoty tehdejší společnosti. Starší literatura představuje stěžejní součást vývoje českého písemnictví, a proto by se jí měly učit rozumět další generace čtenářů nejen v současné době, ale i v budoucnosti.

Za památky starší české literatury se tradičně považují díla, která vznikla v rozmezí od 9. století do 17. století. Deváté století je na našem území spojováno s existencí Velké Moravy a s počátky staroslověnského písemnictví. 17. století zahrnuje období baroka a barokní literaturu. Primární texty, které byly pro potřeby této práce původně použity, pochází z let 1581, 1588 a 1576. Jedná se tedy o texty z konce 16. století.

Na počátku této práce byl předpoklad opřený o sekundární literaturu, že písemnictví uvedené doby, zvláště mravoučné, se vyznačovalo častým užíváním biblických a apokryfních motivů. Biblická a apokryfní motivika se tedy měla stát základním předmětem zkoumání, a to konkrétně v moralizujících spisech Václava Dobřenského *Pramen vody živé* (1581), Jana Štelcara Želetavského *Knihy duchovní o velikých skutcích Pána Boha všemohoucího* (1588) a Jana Stráněnského *Zahrádka duchovní* (1576). Podrobná analýza výše uvedených textů však původní domněnku nepotvrdila. Výsledek zkoumání byl velmi překvapivý – frekvence biblických motivů nebyla nijak zvlášť vysoká a apokryfní motivy se objevovaly jen velice zřídka (jeden až dva příklady v celém díle). Místo biblických a apokryfních motivů se ukázalo jako mnohem četnější a produktivnější užití exempel, a to zejména ve spisech Václava Dobřenského a Jana Štelcara Želetavského. Spis Jana Stráněnského neobsahoval biblickou ani apokryfní motiviku a užití exempel nebylo také příliš hojné. Z tohoto důvodu byla *Zahrádka duchovní* pro potřeby této práce nahrazena spisem obdobného charakteru, který se nazývá *Třináct tabulí věku lidského krátce sepsaných a vydaných roku božího 1601*. Autorem spisu je Bartoloměj Paprocký z Hlohola a Paprocké Vůle. Předmět mého zkoumání se tedy přesunul z biblické a apokryfní motiviky na užívání exempel v předbělohorské moralizující literatuře,

přičemž jsem nyní vycházela ze spisu Václava Dobřenského *Pramen vody živé* (1581), ze spisu Jana Štelcara Želetavského *Knihy duchovní o velikých skutcích Pána Boha všemohoucího* (1588) a Bartoloměje Paprockého z Hlohol a Paprocké Vůle *Třinácte tabulí věku lidského krátce sepsaných a vydaných roku božího 1601* (1601).

Tato práce je rozdělena do dvou částí – na část teoretickou a praktickou. Teoretická část obsahuje celkem čtyři kapitoly. Literatura se nikdy nevyvíjí izolovaně, nezávisle na historických událostech, a proto bude i v této práci jedna její část, resp. první kapitola věnovaná historicko-literárnímu kontextu. Spis Václava Dobřenského i Jana Štelcara Želetavského pochází z konce 16. století. V případě spisu Bartoloměje Paprockého z Hlohol a Paprocké Vůle z roku 1601 lze již hovořit o počátku 17. století. První kapitola tedy rámcově postihne charakter této doby, zaměří se na významné panovníky i historické události. Rovněž bude připojena stručná část o literatuře a jejím stavu na konci 16. a počátkem 17. století. Hovořit pouze o stavu literatury v dané době by však nebylo dostačující, pokud bychom nebrali v úvahu také její adresáty, tedy čtenářskou obec. Proto se druhá kapitola bude orientovat na každodenní život a úroveň vzdělanosti v raném novověku, přičemž je nutné poznamenat, že budu vycházet především z publikace Richarda van Dülmena *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století) I*. Tato práce se zabývá analýzou exemplů ve vybraných knihách předbělohorské moralizující literatury. Před vlastní analýzou bude však nutné zaměřit se na charakteristiku předbělohorské literatury. Tu postihne třetí kapitola. Jak je uvedeno výše, primární literatura je tvořena třemi spisy – spisem Václava Dobřenského, Jana Štelcara Želetavského a Bartoloměje Paprockého z Hlohol a Paprocké Vůle. V této práci bude prostor věnován nejen analýze spisů výše uvedených autorů, ale i osobnostem jednotlivých autorů. To bude námětem čtvrté kapitoly. Praktická část představuje vlastní analýzu textů. I praktická část však bude obsahovat určité penzum teorie. Před samotným rozбором exemplů je totiž nutné pojednat o exemplu teoreticky. Teoretické pojednání bude obsahovat vymezení pojmu, vývoj exempla a příklady exemplů v české literatuře. Poté bude následovat vlastní rozbor, který metodologicky vychází především z publikace Petra Voita *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*.

1 Historicko-literární kontext

1.1 Charakteristika doby

Primární literatura, kterou budeme v této práci analyzovat, je tvořena třemi spisy - spisem Václava Dobřenského *Pramen vody živé* (1581), Jana Štelcara Želetavského *Kniha duchovní o velikých skutcích Pána Boha všemohoucího* (1588) a Bartoloměje Paprockého z Hlohol a Paprocké Vůle *Třinácte tabulí věku lidského krátce sepsaných a vydaných roku božího 1601* (1601). Jedná se tedy o texty pocházející z konce 16. století s výjimkou spisu Bartoloměje Paprockého z Hlohol a Paprocké Vůle z roku 1601. Ten spadá již do počátku 17. století. Již v úvodní části této práce je zmíněno, že literatura se nikdy nevyvíjí izolovaně, nezávisle na historických událostech, a proto je nutné před vlastní analýzou textů nastínit povahu doby, v níž vznikaly. V tomto případě tedy jde o 16. století a počátek 17. století. Je to období, které je v českém prostředí spjato s nástupem a rozvojem renesance a humanismu.

1.1.1 Renesance a humanismus

Renesance má své počátky v Itálii na konci 13. století. Renesanční umění a životní styl pronikal do česko-moravského prostoru s určitým zpožděním, způsobeným mimo jiné husitským hnutím. V plné míře se renesance v našich zemích prosadila až přibližně v polovině 16. století.¹

Renesance je úzce spjata s humanismem. Přestože jde o dva různé pojmy, často dochází k jejich záměně. Termínem renesance se označuje umělecký sloh a životní styl, který trval zhruba od 14. do 17. století a je založen na návratu k antické tradici.² **Humanismus** je pak definován jako jedna ze složek renesančního úsilí. Humanismus se s renesancí shodoval v jejím základním cíli a směřoval k plnému rozvoji lidské osobnosti prostřednictvím vzdělání. Velký důraz byl kladen na obnovu stylu latiny a na myšlenkový odkaz antiky. Humanismus však nepředstavoval – na rozdíl od renesance – celý dobový umělecký sloh a životní styl.³

---

¹ Čornej, P.: Ilustrované dějiny historie českých zemí. Havlíčkův Brod 2003, s. 64-65.

² Tamtéž, s. 64.

³ Galík, J. a kol.: Panorama české literatury: (Literární dějiny od počátků do současnosti). Olomouc 1994, s. 59.

Nejbohatší a nejmocnější čeští a moravští šlechtici přijímali jako první renesanční životní styl. V průběhu 16. století panstvo přestavělo gotické a pozdně gotické hrady v renesanční zámky (např. Český Krumlov, Jindřichův Hradec, Opočno, Telč). Po polovině 16. století se stalo dobrým zvykem, že bohaté panstvo mělo k dispozici hned dvě reprezentativní rodové rezidence – zámek jako centrum svých statků a palác v Praze, který využívali především při plnění svých společenských a politických povinností v hlavním městě. Šlechta podnikala a zaměstnávala za mzdu stálé i sezónní pracovníky. Náklady na náročnou reprezentaci však byly vysoké a nestačily je pokrýt ani příjmy z podnikání. Tam, kde finanční zdroje nebyly dostačující, si šlechta půjčovala na úvěr. Zadlužování však mělo za následek finanční krizi a rozprodej majetku. Přelom 16. a 17. století přinesl nejen ekonomické potíže řady panství, ale i vymření starobylých rodů (např. Rožmberkové, Pernštejnové).⁴

1.2 Vládnoucí dynastie

Do vývoje v českých zemích zasáhly v 16. století dva významné panovnické rody – Jagellonci a Habsburkové.

Jagellonci vládli původně v Litvě a od roku 1386 také v Polsku. V českých zemích působili od roku 1471 (nástup Vladislava II. na český trůn) do roku 1526 (bitva u Moháče).⁵ Doba vlády Jagellonců se vyznačuje poklesem vlivu královské moci a úsilím šlechty a měst o získání většího vlivu na řízení země.⁶ Po smrti Ludvíka Jagellonského v roce 1526 byl za českého krále zvolen **Ferdinand I.** z rodu Habsburků. Jeho zvolení nenapomohl ani tak fakt, že za manželku pojal sestru Ludvíka Jagellonského Annu Jagellonskou, jako spíš naděje, že uhradí alespoň polovinu dluhů, které během vlády Jagellonců dosáhly astronomické výše. Ferdinand I. měl svůj vzor ve španělském politickém modelu, který se opíral o pevnou ústřední moc. Tu vykonával panovník a úzký okruh jeho rádců a úředníků. Ferdinandovo úsilí směřovalo k vytvoření mohutného středoevropského soustátí, jehož osou byl Dunaj. Ferdinand Habsburský rovněž podporoval myšlenku vyznávání pouze jednoho

---

⁴ Čornej, P.: Ilustrované dějiny historie českých zemí. Havlíčkův Brod 2003, s. 66-67.

⁵ Mandelová, H. a kol.: Dějiny středověku a počátků novověku. Liberec 2002, s. 103.

⁶ Galík, J. a kol.: Panorama české literatury: (Literární dějiny od počátků do současnosti). Olomouc 1994, s. 59.

náboženství – katolického, což vyvolávalo časté spory mezi katolíky a nekatolíky.⁷ Ferdinand I. zemřel v roce 1564 a vládu v zemích Koruny české po něm přebral jeho syn Maxmilián II.⁸

Syn Ferdinanda I. **Maxmilián II.** (jako český král **Maxmilián I.**) vládl v letech 1564 – 1576. Maxmilián I. se po svém zvolení projevil jako nábožensky vlažný, převládaly u něho tolerantní postoje, ba dokonce i sympatie k jiným vyznáním. Maxmilián I. podporoval myšlenku, že víra je dar Boží a každý má právo si ji zvolit podle svého svobodného rozhodnutí. V zemích Koruny české však zákon uznával pouze dvě vyznání – katolické a utrakvistické. V roce 1575 byla vytvořena Česká konfese a předložena Maxmiliánovi I., který byl požádán o její potvrzení. Maxmilián I. v té době usiloval především o uznání svého syna Rudolfa českým králem. Jakmile byl Rudolf uznán českým králem, opustil Maxmilián I. Prahu a odebral se do Řezna. Odtud hned vydal příkazy, které působily proti evangelickým vyznáním v Čechách, zakazovaly činnost jednoty bratrské v královských městech a šíření textu České konfese tiskem. Právní úprava náboženských poměrů v našich zemích zůstala tedy opět v nedohlednu.⁹

Po Maxmiliánovi I. tedy na český trůn nastoupil jeho syn **Rudolf** (jako český král **Rudolf II.**). Ten byl vychován na dvoře svého strýce, španělského krále Filipa II., kde se mu dostalo přísně katolické výchovy. Právě to bylo důvodem, proč byl Rudolf II. do zemí Koruny české přijat se smíšenými pocity. Tento český král se však k náboženským otázkám stavěl vlažně, dá se říct až lhostejně. Rudolf II. byl velmi vzdělaný, měl široký kulturní rozhled a zajímal se o vědu a umění. Najednou se však ocitl v prostředí, které překypovalo napětím a naléhavými problémy, které bylo nutno řešit. Na to však Rudolf II. neměl dostatek trpělivosti a v podobných situacích vyžadoval samotu či se upínal ke svým vědeckým a uměleckým zálibám. V roce 1583 přesídlil se svým dvorem do Prahy, což mělo dvojznačné důsledky. Zaprvé se Čechy opět dostaly do centra evropského dění a Praha prožívala obrovský hospodářský, společenský i kulturní rozmach. Stále více se však projevovala neschopnost Rudolfa II. vládnout, čehož využil jeho bratr Matyáš, který na počátku 17.

---

⁷ Čornej, J.: Ilustrované dějiny historie českých zemí. Havlíčkův Brod 2003, s. 62-63.

⁸ Harna, J. – Fišer, R.: Dějiny českých zemí I: Od pravěku do poloviny 18. století. Praha 1995, s. 221.

⁹ Tamtéž, s. 221-224.

století zahájil odboj proti stávajícímu panovníkovi. Stále víc také sílil tlak na Rudolfa II. z řad nekatolíků, kteří požadovali náboženskou svobodu. V roce 1609 Rudolf II. vydal Majestát o náboženské svobodě. Ten znamenal uzákonění České konfese a zrovnoprávnění nekatolíků s katolíky v Čechách. V květnu roku 1611 byl Rudolf II. donucen k odstoupení. Neměl žádného zákonitého dědice, a proto byl českým králem zvolen jeho bratr Matyáš.¹⁰

1.3 Významné historické události

Významné historické události doby, na niž se soustředíme, byly zmíněny již v předchozí kapitole (viz 1.2). Tento výčet jsme doplnili o další mezníky, které měly vliv nejen na politiku a náboženské poměry, ale i kulturní a potažmo literární dění. Přehled těch nejdůležitějších událostí 16. století je zaznamenán v tabulce (viz níže).

Tab. 1: Významné historické události 16. století

ROK	UDÁLOST
1471	Počátek vlády Jagellonců v českých zemích.
1526	Bitva u Moháče; smrt Ludvíka Jagellonského; konec vlády Jagellonců v Čechách.
1547	První stavovský odboj proti Habsburkům; potrestání účastníků.
1556	Příchod jezuitů do Čech.
1562	Obnovení arcibiskupství.
1564	Smrt Ferdinanda I.; nástup Maxmiliána I. na český trůn.
1575	Česká konfese.
1583	Přenesení sídla panovníka do Prahy.
1609	Majestát o náboženské svobodě.
1620	Bitva na Bílé hoře.

¹⁰ Harna, J. – Fišer, R.: Dějiny českých zemí I: Od pravěku do poloviny 18. století. Praha 1995, s. 224-226.

1.4 Literatura

V českém prostředí se nehovoří o renesanční literatuře, nýbrž o literatuře humanismu. Renesanční pojetí literatury se v české literatuře vyskytovalo, avšak ne v takové míře jako v jiných evropských literaturách. V českém prostředí se objevovaly překlady renesančních autorů, např. Boccaccia (tvorbu Boccaccia překládal mj. Hynek z Poděbrad) a objevovala se i původní renesanční beletrie. Její výskyt však nebyl příliš početný a sama díla nebyla příliš umělecky výrazná.¹¹

Za typicky renesančního autora je v české literatuře považován **Hynek z Poděbrad**. Ve všech jeho dílech převažuje renesanční pohled na člověka a svět. Proslavil se zejména básnickou skladbou *Májový sen*.¹²

V české literatuře 16. století byly hlavními literárními proudy latinský a český humanismus.

Představitelé latinského humanismu usilovali o návrat latiny klasického starověku. Za zakladatele souvislé linie vývoje latinského humanismu v české literatuře je považován **Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic**. Ranou fází latinského humanismu reprezentoval i **Jan Skála z Doubravky**. Ten je autorem veršované skladby *Theribolia* (v českém překladu *Rada zvířat*). V souvislosti s rozvojem latinského humanismu v české literatuře nelze opomenout Olomouc a její stěžejní význam při šíření humanistických myšlenek. V Olomouci působil mj. i výše zmíněný Jan Skála z Doubravky, který byl nejprve sekretářem olomouckého biskupa a později sám působil jako olomoucký biskup. Ve výčtu představitelů latinského humanismu působících v Olomouci nelze opomenout ani **Augustina Olomouckého**.¹³

Humanistická tvorba psaná česky se rozvíjela paralelně s latinským humanismem. Cílem představitelů českého humanismu zprvu bylo prokázat, že český jazyk je schopen vyjádřit tytéž myšlenky a pocity jako latina. Právě z tohoto důvodu se v rané fázi vývoje českého humanismu dostala do popředí literatura překladového charakteru – překlady z antické literatury a světové humanistické literatury. Mezi představiteli národního humanismu je třeba zmínit **Řehoře Hrubého z Jelení** a jeho překlad díla *Chvála bláznovství*

---

¹¹ Galík, J. a kol.: Panorama české literatury: (Literární dějiny od počátků do současnosti). Olomouc 1994, s. 60.

¹² Tamtéž, s. 60.

¹³ Tamtéž, s. 60-61.

Erasma Rotterdamského. **Viktorin Kornel ze Všehrd** je rovněž řazen do linie českého humanismu.¹⁴

V rámci české literatury 16. století se rozvíjela i latinská a česká moralizující a didaktická literatura. Moralizující literatura reagovala na úpadek morálních hodnot ve společnosti a nauková literatura se soustřeďovala na různé oblasti, např. na oblast filologie, poetiky či filozofie.¹⁵

Šestnácté století je spjato s obrovským rozvojem tiskáren. Je třeba zmínit dva významné tiskaře, a to **Jiřího Melantricha z Aventina** a **Daniela Adama z Veleslavína**.

V české literatuře 16. století vznikla také celá řada kronik. Z těch významnějších připomeňme mimořádně oblíbenou *Kroniku českou Václava Hájka z Libočan*.¹⁶

Obraz české literatury 16. století dotváří cestopisná literatura. Velkou skupinu cestopisů tvoří ty, které popisují cestu do Palestiny. To je případ cestopisu **Oldřicha Prefáta z Vlkanova** i **Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdružic**. Ve výčtu populárních cestopisů nelze nezmínit cestopis **Václava Vratislava z Mitrovic** nazvaný *Příhody*, který popisuje nejen cestu do Osmanské říše, ale i několika měsíční věznění členů výpravy v Cařihradě. Existovaly i cestopisy, které popisovaly cestu do Itálie, např. tvorba **Bedřicha z Donína**. Třetí skupinou byly cestopisy, které popisovaly cestu do Ameriky. Jako příklad lze uvést spis **Jeana de Léry** *Historie o plavení se do Ameriky, kteráž i Brasilia slove*.¹⁷

---

¹⁴ Galík, J. a kol.: Panorama české literatury: (Literární dějiny od počátků do současnosti). Olomouc 1994, s. 61.

¹⁵ Tamtéž, s. 61-62, 66.

¹⁶ Tamtéž, s. 67.

¹⁷ Tamtéž, s. 68.

2 Každodenní život v raném novověku

2.1 Dům a rodina

2.1.1 Dům

V době raného novověku byl za základní jednotku společenského života považován **dům**, nikoliv rodina. Pod pojmem „dům“ se rozumělo jisté společenství osob. Do tohoto společenství spadal nejen pán domu, jeho žena a děti, ale také nevlastní a nemanželské děti, příbuzní, podruzi, výměnkáři a čeledí, tj. všichni lidé, kteří bydleli pod střechou pána domu a podléhali jeho pravomoci. Všechny tyto skupiny tedy společně tvořily dům.¹⁸ „Teprve dům činil člověka členem společnosti. Kdo žil mimo něj, byl považován za bytost, která nikam nepatří jak právně, tak politicky.“¹⁹ Dům poskytoval svým obyvatelům nejen útočiště a ochranu před chladem, ale byl také místem, kde lidé pracovali, slavili a bavili se. Nejdůležitějším členem domu byl samozřejmě jeho pán. Ten měl celou řadu funkcí a povinností: činil všechna důležitá rozhodnutí, byl ručitelem domácího pořádku, urovnával konflikty uvnitř rodiny, reprezentoval dům navenek, byl zodpovědný za výchovu dětí (často společně se svou ženou), zajišťoval dostatečnou výživu všem obyvatelům a zaručoval ochranu domu. Každý dům byl od okolí nějak oddělen – obvodovou zdí, okapem či plotem (hrazením). Narušení vnitřního prostoru domu bylo považováno za těžký prohřešek. Úkolem každého pána domu tedy bylo zajistit potřebnou ochranu domu i všech jeho obyvatel. Pokud na tento úkol pán nestačil, podléhalo mu i nadále veškeré dění v domě, ale plnění jeho povinností bylo kontrolováno sousedy a vrchnostmi. Pouze ve výjimečných případech byl dům osamocený. Většina domů byla součástí venkovské nebo městské obce.²⁰

2.1.2 Rodina

Jak je uvedeno výše, za základní společenskou jednotku se v době raného novověku nepovažovala **rodina**, nýbrž dům. Odborná literatura uvádí, že

---

¹⁸ Dülmen, R.: Kultura a každodenní život v raném novověku I (16. – 18. století). Praha 1999, s. 13-14.

¹⁹ Tamtéž, s. 15-16.

²⁰ Tamtéž, s. 13-14, 17.

teprve od 18. století se začalo rozlišovat mezi vlastním jádrem rodiny a podruhy. Význam slova „rodina“ byl tedy zúžen a začalo převažovat chápání rodiny tak, jak je známe dodnes. Rodiny raného novověku se vyznačovaly především svou početností a patriarchálním uspořádáním domácnosti.²¹

2.2 Život člověka v raném novověku

2.2.1 Narození, dětství a mládí

Narození dítěte bylo vždy velkou událostí. Rodiče ve svých dětech spatřovali potenciální pracovní síly a zároveň bylo prokázáno, že došlo k naplnění manželství.²² „Narození dítěte znamenalo naplnění sňatku. Být plodný, tzn. mít děti, bylo doslova nezbytné k tomu, aby člověk – ať muž či žena – mohl požívat plné úcty a všech práv. Bezdětnost byla bez výjimky považována za Boží trest, kterým byl člověk stížen pravděpodobně za dřívější hříchy.“²³ Porod představoval smrtelné ohrožení, jak pro matku, tak pro dítě, tudíž se dělalo vše proto, aby proběhl zdárně a přežila rodička i její potomek. Porod byl považován za veřejnou událost, které se účastnily porodní báby, sousedky a případně další příbuzné či známé rodičky. Přítomnost mužů u porodu nebyla akceptována. Pokud vše proběhlo v pořádku, byl to pro celý dům důvod k oslavám. Ty byly údajně mnohdy velmi bouřlivé a trvaly až do křtu, který se konal obvykle tři dny po porodu. Křest byl považován za velmi významnou společenskou událost, která potvrdila narození nového člověka, a proto se dá jen stěží předpokládat, že by někteří rodiče nenechali své dítě pokřtít, protože žít bez křtu s sebou tehdy přinášelo vyvržení ze společnosti. Vycházelo se z toho, že křest ovlivnil celý budoucí život dítěte, příznivě ho nasměroval a dal mu možnost, aby vedlo křesťanský život. Život dětí v 16. a 17. století byl již od samého začátku vystaven mnoha nebezpečím. Pokud dítě překonalo kritické období, které trvalo mnohdy i několik let, bylo to považováno za velké štěstí.²⁴

V době raného novověku neexistovalo žádné jednoznačné pojetí **dětství**. V 16. a 17. století se za dítě považoval každý, kdo dosud nedosáhl věkové

---

²¹ Dülmen, R.: Kultura a každodenní život v raném novověku I (16. – 18. století). Praha 1999, s. 23-24, 41.

²² Tamtéž, s. 83-84.

²³ Tamtéž, s. 84.

²⁴ Tamtéž, s. 84-104.

hranice deseti let. Být dítětem v době raného novověku znamenalo dvojí, a to neúčastnit se pracovního procesu a podléhat pravomoci pána domu. Tato životní fáze je často spojována s fyzickými tresty (děti měly být poslušné vůči rodičům i vrchnosti) a se skutečností, že všechny děti byly již od raného dětství vedeny k tomu, aby pomáhaly při každodenních domácích pracích.²⁵

Raně novověká společnost sice zaznamenala v životě člověka fázi, která se vyznačuje přechodem z dětství do dospělosti, ale termíny, které se pro označení této životní fáze používají dnes – **dospívání, mládí** – neznali. Určit hranici mezi dětstvím a mládím a mládím a dospělostí je považováno za poměrně složitý problém.²⁶ „Z pohledu církve dosahovali chlapci i dívky zralosti ve věku 14-15 let a zhruba ve stejném věku se s nimi také u soudu zacházelo jako s dospělými. Na druhé straně se mohli muži ženit teprve po dovršení osmnácti let, ženy se příležitostně vdávaly i dříve.“²⁷ Hlavním prostředím dospívající mládeže v době raného novověku byla rodina. Mladí lidé často opouštěli svůj rodný dům a odcházeli do jiných domů či hospodářství, kde se nechávali najmout. Život mladých lidí byl tedy velkou měrou ovlivněn prací, kterou vykonávali a která pokryla většinu dne.²⁸

2.2.2 Sňatek a manželství

Sňatek byl v době raného novověku považován za veřejnou, společenskou událost. V 16. století uzavření manželství spočívalo ve složení manželského slibu před svědky. Iniciativa k uzavření sňatku přicházela od muže, resp. od jeho rodiny, a to pouze tehdy, dosáhl-li muž potřebného věku a byly-li vytvořeny podmínky pro vytvoření vlastní domácnosti. V 16. i 17. století bylo zvykem, že nevěstu hledal pro svého syna otec, avšak samotné rozhodnutí bylo na synovi, protože již v době raného novověku bylo platné pouze to manželství, které bylo uzavřeno dobrovolně.²⁹

2.2.3 Stáří a smrt

V době raného novověku neexistovala žádná jednoznačná definice **stáří**. Za starého člověka byl zkrátka považován každý, kdo se tak cítil a kdo

---

²⁵ Dülmen, R.: Kultura a každodenní život v raném novověku I (16. – 18. století). Praha 1999, s. 83, 104, 110.

²⁶ Tamtéž, s. 123-124.

²⁷ Tamtéž, s. 124.

²⁸ Tamtéž, s. 125.

²⁹ Tamtéž, s. 137, 139.

vykazoval vnější znaky typické pro stáří (např. šedivé vlasy, shrbený postoj či tělesnou sešlost). I přístup společnosti ke stáří byl odlišný – raně novověká společnost nespojovala stáří s atributy jako vytrvalost a moudrost, nýbrž mnozí považovali staré lidi za neužitečné. Za produktivní věk se považovalo období od osmnáctého do třicátého pátého roku života. Vzhledem k tomu, že lidé celý život fyzicky pracovali a podmínky pro život nebyly mnohdy příliš vyhovující, dožívali se poměrně nízkého věku, avšak vztah k umírání a smrti byl v době raného novověku podstatně jiný než dnes. Umírání bylo považováno za běžný jev, s nímž se lidé setkávali v každodenním životě. **Smrt** pak byla vnímána jako brána do onoho světa: byla spojena s vírou ve spasení a věčný život. Pohřeb byl raně novověkou společností chápán jako velká společenská a veřejná událost. Mrtví byli pohřbíváni jako dnes – buď jednotlivě, nebo do rodinných hrobů.³⁰

2.3 Vzdělanost

V době raného novověku samozřejmě neexistovala žádná povinná školní docházka. Do školy chodily v 16. století děti řemeslníků, a to většinou ještě krátkodobě. Odborná literatura však uvádí, že přestože školní docházka nebyla povinná a mnohdy nijak pravidelná, mnoho dětí se v průběhu 16. století naučilo číst, psát a počítat. Hovoříme-li o **vzdělanosti** v době raného novověku, je nutné poznamenat, že dosažitelnost vzdělání se velmi lišila v jednotlivých společenských vrstvách. Rodiny žijící na venkově nepřikládaly vzdělání příliš velký význam a umění číst, psát a počítat pro ně nebylo zásadní. Naproti tomu sedláci, zemědělci a řemeslníci těmto dovednostem přikládali značný význam a chtěli se jim naučit, proto vzdělání dopřávali nejen sobě, ale i svým dětem.³¹

2.4 Tvůrci literárních děl

Hovoří-li se o období raného novověku, je nutné si uvědomit, že do tohoto období spadají **dva typy autorů** – autor humanistický a autor barokní. V 16. století se do popředí dostává autor humanistický, případně autor ovlivněný humanismem, a v 17. století se již do popředí dostává autor barokní.³² Pro

---

³⁰ Dülmen, R.: Kultura a každodenní život v raném novověku I (16. – 18. století). Praha 1999, s. 207-236.

³¹ Tamtéž, s. 114, 116.

³² Bůžek, V. – Král, P.: Člověk českého raného novověku. Praha 2007, s. 381.

potřeby této práce bude dostačující, budeme-li uvažovat pouze o autorovi humanistickém. Pojem „literární tvůrce“ či „spisovatel“ nebyl v období raného novověku přesně vymezen. Lze tvrdit, že existovaly dvě skupiny lidí, kteří se podíleli na rozvoji raně novověké literatury. Do první skupiny náleží ti lidé, kteří svá díla tvořili úmyslně – se záměrem působit na čtenáře či posluchače. Do druhé skupiny patří lidé, jejichž literární činnost nebyla spjata s konkrétním úmyslem, nýbrž s jejich společenským působením, povinností, funkcí, či byla výsledkem jisté shody okolností (např. vydaná korespondence ženy a jejího syna). Tento oddíl bude pojednávat o první skupině, tedy o autorech, kteří svá díla psali s jistým záměrem.³³ Většina českých humanistických autorů či autorů humanismem ovlivněných se narodila v měšťanském prostředí a dosáhla univerzitního vzdělání. Po ukončení studia tito lidé stáli před volbou mezi kněžskou a pedagogickou dráhou. Nejčastěji volili dráhu pedagogickou. V průběhu několika dalších let se většina z nich výhodně oženila a stala se váženými měšťany. Úlohou humanistického autora bylo svým dílem působit na čtenáře či posluchače, vzdělávat je a povznášet jejich mysl.³⁴

2.5 Čtenářská obec

V 16. století bylo vlastnictví knih považováno za běžnou záležitost.³⁵ „Kniha se stala běžnou součástí života raně novověkého člověka, a to nejen jako dříve mnohdy nedostižný objekt sběratelského zájmu či symbol vědění, který byl přístupný jen vyvoleným vzdělavcům, ale jako samozřejmá a nepominutelná pomůcka k vlastnímu získání vědomostí či dosažení zábavy.“³⁶ Došlo k rozšíření znalosti **čtení** ve všech vrstvách. Oblíbenými knihami měšťanů v předbělohorské době byla Bible, různé postily, kancionály, knihy modliteb, nábožensko-moralistní spisy, kázání, životy Krista, Adama a církevních otců, dále se vyskytovaly historické spisy, díla klasické literatury a knihy jazykovědného rázu.³⁷

---

³³ Bůžek, V. – Král, P.: Člověk českého raného novověku. Praha 2007, s. 381.

³⁴ Tamtéž, s. 382, 386.

³⁵ Tamtéž, s. 398.

³⁶ Tamtéž, s. 398.

³⁷ Tamtéž, s. 398, 409-410, 411.

3 Předbělohorská literatura

3.1 Charakteristika doby a stav literatury v období od nástupu Habsburků do Bílé hory

Období 16. století a počátku 17. století je v českém prostředí spjato s nástupem a rozvojem renesance a humanismu. O renesanci a humanismu je již pojednáno v první kapitole (viz kap. 1.1.1). Do vývoje v českých zemích zasáhly v 16. století dva významné panovnické rody – Jagellonci a Habsburkové. Již v předchozích kapitolách jsme zdůraznili, že v českém prostředí se nehovoří o renesanční literatuře, nýbrž o literatuře humanismu. Dá se říct, že jediným renesančním autorem české literatury je **Hynek z Poděbrad**. V české literatuře 16. století se rozvinuly dva proudy – latinský humanismus a český humanismus. Latinský humanismus reprezentuje **Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic**, **Jan Skála z Doubravky** či **Augustin Olomoucký**. Český humanismus se rozvíjel paralelně s latinským humanismem a mezi jeho představitele řadíme např. **Řehoře Hrubého z Jelení** a **Viktorina Kornela ze Všehrd**. Česká literatura 16. století byla velice žánrově bohatá a rozrůzněná. Rozvíjela se např. moralizující a didaktická literatura, do popředí se také dostává kronikářství a cestopisná literatura. Hovoří-li se o 16. století, nelze opomenout ani obrovský rozvoj tiskařství.³⁸

Tato práce se zabývá analýzou exemplů ve vybraných knihách předbělohorské moralizující literatury, a proto je nutné – před přistoupením k analýze konkrétních exemplů – pojednat o charakteristice moralizující literatury.

3.2 Moralizující literatura

Jan Malura ve své studii nazvané *Žánrová hybridizace v české literatuře 16. a 17. století* zdůrazňuje, že **moralistní produkce** sice úzce souvisí s nábožensky vzdělávací literaturou, avšak je možné vydělit ji jako samostatný literární subsystém.³⁹ S tímto tvrzením souhlasí i Hana Bočková, která ve své knize *Knihy nábožné a prosté* dochází k názoru, že pojem „nábožensky vzdělávací produkce“ je poměrně široký a různí se názory na to, co všechno do tohoto

---

³⁸ Galík, J. a kol.: *Panorama české literatury: (Literární dějiny od počátků do současnosti)*. Olomouc 1994, s. 60-70.

³⁹ Malura, J.: *Žánrové aspekty starší literatury*. Ostrava 2010, s. 116.

termínu zahrnout.⁴⁰ Počet moralistních spisů v předbělohorské literatuře narůstal.⁴¹ Jan Malura dále uvádí, že moralistní spisy a knihy nábožensky vzdělávací produkce usilovaly o to patřit spíše do centra dobové literární tvorby než na její periferii.⁴² Spisy moralizující literatury se vyznačují těmito rysy: mají bohatou literární tradici, shrnují množství všelidské moudrosti a zkušenosti, vychází z křesťanství a Bible – základních zdrojů morálních postojů. Cílem moralit je někoho poučit, změnit jeho život či bojovat proti mravním nešvarům.⁴³ Pro potřeby této práce byly využity tři spisy moralizující literatury – spis Václava Dobřenského *Pramen vody živé* (1581), spis Jana Štelcara Želetavského *Knihá duchovní o velikých skutcích Pána Boha všemohoucího* (1588) a spis Bartoloměje Paprockého z Hlohol a Paprocké Vůle s názvem *Třinácte tabulí věku lidského krátce sepsaných a vydaných roku božího 1601* (1601). Všechny tři knihy náleží do moralizující literatury a vyznačují se tedy rysy uvedenými výše.

---

⁴⁰ Bočková, H.: *Knihy nábožné a prosté*. Brno 2009, s. 27-28.

⁴¹ Kolářová, J.: *Projevy literárního manýrismu v předbělohorských moralitách*. In: *Bohemica Olomucensia 1. Litteraria*. Olomouc 2009, s. 12.

⁴² Malura, J.: *Žánrové aspekty starší literatury*. Ostrava 2010, s. 101.

⁴³ Kolářová, J.: *Projevy literárního manýrismu v předbělohorských moralitách*. In: *Bohemica Olomucensia 1. Litteraria*. Olomouc 2009, s. 12.

4 Václav Dobřenský, Jan Štelcar Želetavský a Bartoloměj Paprocký z Hlohol a Paprocké Vůle

4.1 Václav Dobřenský

4.1.1 Životní události

Václav Dobřenský z Černého mostu byl spisovatel a autor mnoha zábavně naučných knih. Pocházel ze zámožné rodiny, studoval pravděpodobně na pražské univerzitě, ale nedosáhl bakalářství. Později pracoval jako úředník solného skladu.⁴⁴ Syn Václava Dobřenského Jakub Jan Václav Dobřenský z Černého mostu se zapsal do dějin českého lékařství. Studoval na pražské univerzitě a značnou část svého života strávil v Itálii. Po svém návratu do Prahy přednášel na Karlově univerzitě v Praze, později byl dokonce děkanem a dvakrát také rektorem pražské univerzity. Jakub Jan Václav Dobřenský byl stejně jako jeho otec literárně činný a vydal několik spisů, z nichž stojí za připomenutí spis z lékařského prostředí s názvem *Všeobecná a přirozená před nemocmi obrana*. Ve svém dalším spisu s názvem *Pojednání nové a přístupné o podivuhodných silách vod tryskajících z úkrytů země na světlo denní* si všímá fyzikálních vlastností vody.⁴⁵

4.1.2 Literární činnost

Václav Dobřenský „byl dobře obeznámen se středověkou zábavnou a mravoučnou literaturou a hojně užíval jejích látek při sestavování vlastních mravokárných spisků se zábavnými příklady. Přátelský styk se soudobými literáty a tiskaři ho vedl k spisování příležitostných náboženskomoralistních skladeb a k sbírání oslavných, gratulačních, pamětních aj. drobných humanistických tisků“.⁴⁶ Václav Dobřenský je autorem např. těchto spisů - *Pramen vody živé, to jest naučení a výstraha před cizoložstvem, a Koruna šlechtné a krásné panny Ctnosti* (1581), *Věník fíkový, to jest zastření aneb výmluva všelijakého opilce* (1587) či *Rozjímání spasitedlné....O vinici Páně* (1585).⁴⁷ Pro potřeby této práce byl využit spis Václava Dobřenského, který

---

⁴⁴ Forst, V. a kol.: Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. Praha 1985, s. 572.

⁴⁵ Dvaasedmdesát jmen české historie: Jakub Jan Václav Dobřenský z Černého mostu [online]. [cit. 2012-03-08]. Dostupný z <URL: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10169539755-dvaasedmdesat-jmen-ceske-historie/208572232200036-jakub-jan-vaclav-dobrensky-z-cerneho-mostu/>>

⁴⁶ Forst, V. a kol.: Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. Praha 1985, s. 572.

⁴⁷ Tamtéž, s. 572.

nese název *Pramen vody živé, to jest naučení a výstraha před cizoložstvem, a Koruna šlechtné a krásné panny Ctosti* z roku 1581. Jak je již z názvu patrné, tento spis pojednává o cizoložství. Text knihy rovněž zachycuje, jak k této problematice přistupovala tehdejší společnost. Spis obsahuje mnoho zajímavých exempl. Ta budou analyzována v praktické části této práce.

4.2 Jan Štelcar Želetavský

4.2.1 Životní události

Jan Štelcar Želetavský, spisovatel a luteránský kněz, se narodil v Kutné Hoře.⁴⁸ O jeho životě se toho ví velmi málo. Informace týkající se soukromého života Jana Štelcara Želetavského se většinou omezují pouze na výčet farností, kde působil, tudíž je nelze považovat – s ohledem na zaměření této práce – za stěžejní.

4.2.2 Literární činnost

Literární činnost **Jana Štelcara Želetavského** byla ovlivněna luteránstvím a německou kulturou.⁴⁹ Do jeho tvorby spadá např. spis s názvem *Knih duchovní o velikých skutcích Pána Boha všemohoucího, rozličnými historiemi, starými i novými, ozdobená, v níž se obsahuje vysvětlení, mohou-li čarodějníci a čarodějnice sami od sebe pověří, kroupy, bouře, hromobití zbuditi a vyvesti* (1588)⁵⁰ či *Knih nová o původu kněžství Krista Pána, patriarchův, prorokův a apoštolův, a že dítky jak za patriarchův a prorokův duchovně vírou, tak nyní ve křtu svatém přijímají tělo a krev Krista Pána, jako i věku dospělého lidé rozumní svátosti oltářní* (1592)⁵¹. V rámci této práce byl využit spis předbělohorské moralizující literatury *Knih duchovní* z roku 1588. Jednotlivá exempla budou uvedena a rozebrána v praktické části.

---

⁴⁸ Jiroutová, K.: Křest v myšlení raně novověkého měšťana. České Budějovice 2009, s. 57. (Magisterská diplomová práce FF Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích; http://theses.cz/id/85phpd/downloadPraceContent_adipIdno_7424).

⁴⁹ Tamtéž, s. 58.

⁵⁰ Černá, A. M.: Vztah teologického díla Jana Štelcara ze Želetavy a kroniky Marka Bydžovského z Florentina. In: Pokušení Jaroslava Kolára. Praha 2009, s. 129.

⁵¹ Jiroutová, K.: Křest v myšlení raně novověkého měšťana. České Budějovice 2009, s. 58. (Magisterská diplomová práce FF Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích; http://theses.cz/id/85phpd/downloadPraceContent_adipIdno_7424).

4.3 Bartoloměj Paprocký z Hlohol a Paprocké Vůle

4.3.1 Životní události

Bartoloměj Paprocký se narodil kolem roku 1543 v Polsku. Pocházel ze starobylé šlechtické rodiny, která byla poměrně početná a chudá. Studoval v Krakově, avšak po smrti rodičů se vrátil zpět do svého rodiště, aby spravoval rodné statky. Později se oženil s bohatou dvojnásobnou vdovou, avšak uvádí se, že Paprocký svoji manželku brzy po sňatku opustil a toulal se po světě. V roce 1572 ho dostihla zpráva o manželčině smrti. Paprocký se tedy po třech letech vrátil do svého rodného kraje a krátce se věnoval hospodářství a šlechtickému životu. V roce 1588 byl Paprocký donucen opustit svou vlast a uchýlit se do vyhnanství, kterým se pro něj stala Morava. V posledních letech svého života se pozvolna blížil ke své vlasti. Nejprve žil na různých místech ve Slezsku a kolem roku 1610 se vrátil do Polska. Bartoloměj Paprocký z Hlohol a Paprocké Vůle zemřel 27. prosince roku 1614.⁵²

4.3.2 Literární činnost

Odborná literatura uvádí, že **Bartoloměj Paprocký** literární činnosti zasvětil celý svůj život. Je autorem celé řady polsky i česky psaných spisů, z nichž je třeba uvést především tři historicko-genealogické spisy: *Zrcadlo slavného Markrabství moravského* (1593), *Diadochus, to jest posloupnost knížat a králů českých, biskupů a arcibiskupů pražských a všech třech stavů slavného království českého...*, (1602) a *Štambuch slezský* (1609). Mezi moralizující díla náleží česky psaný spis s názvem *Třinácte tabulí věku lidského krátce sepsaných a vydaných roku božího 1601* (1601).⁵³ Tento útlý spis Bartoloměje Paprockého popisuje jednotlivé vývojové fáze v životě člověka a obsahuje také mnoho exemplů. Ta budou rozebrána v praktické části této práce.

---

⁵² Krejčí, K.: Bartoloměj Paprocki z Hlohol a Paprocké Vůle. Praha 1946, s. 27, 34-35, 47, 63.

⁵³ Tamtéž, s. 63, 147-148, 167, 179, 188.

5 Exemplum

5.1 Vymezení pojmu

Pojem „**exemplum**“ pochází z latinského výrazu „*exemplum*“, což znamená příklad, ukázka, vzor, vzorný doklad či výstraha.⁵⁴ Štěpán Vlašín ve svém *Slovníku literární teorie* definuje exemplum jako „prozaické vyprávění zpravidla kratšího rozsahu, objasňující určitý morální pojem nebo problém, demonstrující příkladné chování či nepřípustné jednání“.⁵⁵ Podobnou definici exempla uvádí i Ladislava Lederbuchová („krátké prozaické vyprávění zobrazující situaci, v níž se průkazně vyjevuje správnost či naopak špatnost lidského chování“)⁵⁶, která navíc dodává, že hlavním cílem exempla je poučit a vychovat čtenáře či posluchače.⁵⁷ Velmi přesnou definici exempla podává – dle našeho názoru - *Encyklopedie literárních žánrů*. Ta uvádí, že exemplum je „excerptum z jiných literárních žánrů (či po paměti tradovaný příběh), které se osamostatnilo jako svébytný literární žánr, tvořící potenciální součást kázání nebo jiného literárního díla; formou krátkého, k tomu účelu stylisticky upraveného konkrétního příběhu induktivně dokazuje obecnou tezi“.⁵⁸ Navíc je uvedeno, že primárním cílem exempla není dosažení estetického účinku, ale jeho působení na čtenáře či posluchače.⁵⁹ S tímto vymezením pojmu lze souhlasit a pro potřeby této práce si s takovým chápáním exempla vystačíme, ale je třeba mít na paměti, že vymežit přesně tento literární žánr se považuje za složitý problém, jak naznačuje i Eduard Petrů v úvodu své studie nazvané *Vývoj českého exempla v době předhusitské*.

5.2 Vývoj exempla

Eduard Petrů ve své předmluvě k *Olomouckým povídkám* zdůrazňuje, že prozaický útvar, který býval označován řeckým názvem „paradigma“ a latinským názvem „*exemplum*“, existoval již ve starověku. Běžně se o něm

---

⁵⁴ Mocná, D. – Peterka, J.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha; Litomyšl 2004, s. 183.

⁵⁵ Vlašín, Š. a kol.: *Slovník literární teorie*. Praha 1977, s. 103.

⁵⁶ Lederbuchová, L.: *Průvodce literárním dílem: výkladový slovník základních pojmů literární teorie*. Jinočany 2002, s. 85.

⁵⁷ Tamtéž, s. 85.

⁵⁸ Mocná, D. – Peterka, J.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha; Litomyšl 2004, s. 183.

⁵⁹ Tamtéž, s. 184.

zmiňují autoři klasických rétorik (Aristoteles) a chápou jej jako příběh, který slouží jako doklad.⁶⁰ Vývoj *exempel* lze rozdělit do několika období:

- a) **období excerpce *exempel*** – trvá do 11. století; převažují *exempla* z biblických pramenů⁶¹
- b) **období kompilace *exempel*** – trvá do 12. století; v této vývojové fázi se konstituují typy *exempel* a objevují se nové prameny *exempel*; *exemplu* se začíná připisovat mimořádný význam v homiliích i v didaktických spisech⁶²
- c) **vrcholné období ve vývoji *exempel*** – trvá ve 13. a 14. století; *exempla* se vyskytují v homiletice, v kronikářských pracích i mravněvýchovných spisech; vznikají první sbírky *exempel*⁶³
- d) **období úpadku *exempel*** – období 15. století; sbírky *exempel* pouze reprodukují látky vrcholného období; nepřibývají nové prameny *exempel*.⁶⁴

V 15. století končí fáze vývoje *exempla* jako literárního žánru.⁶⁵ I v 16. a 17. století však vznikají díla, ve kterých se *exempla* objevují.

Hovoří-li se o vývoji *exempel*, je nutné uvést i prameny, ze kterých jednotlivá *exempla* čerpala. Jsou to historické příběhy, příběhy z oblasti zábavné literatury, některé popisné partie literatury o přírodě, lidová vyprávění a vlastní vzpomínky autora a jeho osobní zážitky.⁶⁶

5.3 Příklady *exempel* v české literatuře

5.3.1 České sbírky *exempel*

V české literatuře existují dvě sbírky *exempel* – *Gesta Romanorum* a *Olomoucké povídky*. Sbíрка označovaná jako *Gesta Romanorum* „patří mezi nejpopulárnější produkty *exemplové* literatury a je zastoupena ve všech evropských literaturách jak v některé z latinských verzí, tak v překladech a úpravách“.⁶⁷ České zpracování této sbírky pochází z 2. pol. 14. století a je dochováno ve třech opisech. Sbíрка obsahuje 112 příběhů na náměty

⁶⁰ Olomoucké povídky: příspěvek ke studiu vývoje staročeské zábavné prózy. Praha 1957, s. 6.

⁶¹ Petřů, E.: Vývoj českého *exempla* v době předhusitské. Praha 1966, s. 13.

⁶² Tamtéž, s. 14.

⁶³ Tamtéž, s. 14.

⁶⁴ Tamtéž, s. 14.

⁶⁵ Tamtéž, s. 15.

⁶⁶ Tamtéž, s. 12.

⁶⁷ Tamtéž, s. 25.

podvodu, lsti a klamu, na náměty cizoložství, moudrosti a učenosti.⁶⁸ I sbírka označovaná jako *Olomoucké povídky* pochází z 2. pol. 14. století.⁶⁹ Obsahuje 35 povídek a zpracovány jsou tyto náměty: hřích, pokání, vražda, krvesmilství apod.⁷⁰

5.3.2 Česká exempla v kontextu jiných literárních děl

Kromě výše uvedených sbírek se exempla vyskytovala také v jiných literárních dílech. Nejedná se tedy o sbírky exemplů, ale o díla jiného zaměření, ve kterých se exempla více či méně častěji objevovala. Mezi takové spisy lze řadit např. *Legendu o Jidášovi*, *Satiry o řemeslnících a konšelích*, *Desatero kázanie božie* či *Tkadlečka*. Exempler ve své tvorbě pěstoval i Tomáš Štítný ze Štítného, a to např. v dílech *Knížky šestery o obecných věcech křesťanských*, *Řeči besední* a *Řeči nedělní a sváteční*.⁷¹

---

⁶⁸ Petrů, E.: Vývoj českého exempla v době předhusitské. Praha 1966, s. 28, 35, 37-38.

⁶⁹ Galík, J. a kol.: Panorama české literatury: (Literární dějiny od počátků do současnosti). Olomouc 1994, s. 35.

⁷⁰ Petrů, E.: Vývoj českého exempla v době předhusitské. Praha 1966, s. 42, 44.

⁷¹ Tamtéž, s. 50, 52, 54, 60, 63, 76.

6 Analýza exempel

6.1 Předmluva k analýze exempel

Již v úvodu této práce je naznačeno, že její praktická část bude obsahovat – vedle teoretických pasáží (viz kap. 5) – především analýzu exempel. Z důvodu zachování přehlednosti jsme se rozhodli analyzovat zvláště jednotlivé spisy, ve kterých se daná exempla vyskytovala, a proto je tato kapitola rozdělena do čtyř částí: 6.1 Předmluva k analýze exempel, 6.2 Exempla v knize Václava Dobřenského *Pramen vody živé* (1581), 6.3 Exempla v knize Jana Štelcara Želetavského *Knihá duchovní o velikých skutcích Pána Boha všemohoucího* (1588) a 6.4 Exempla v knize Bartoloměje Paprockého z Hlohol a Paprocké Vůle *Třinácte tabulí věku lidského krátce sepsaných a vydaných roku božího 1601* (1601). Konkrétní analýze bude vždy předcházet stručné pojednání o knize – její velikost, rozsah, členění (kapitoly, oddíly), obsah a rovněž bude uvedeno, jakým způsobem jsou exempla do textu zakomponována. Poté bude následovat komentář týkající se toho, zda se v daném spisu vyskytovaly všechny typy exempel, které jsme rozlišovali (exempla biblická, antická, jiné náměty, exempla argumentační, ilustrativní, mravněvýchovná a zábavná). Dále se budeme zabývat četností a rozsahem exempel. Všimáme si také, zda autor daného spisu exempla nějak uvádí a komentuje a zda se vyjadřuje k jejich původu. Budeme sledovat i časové a místní určení exempel a pokusíme se postihnout i charakter jednajících postav. Soustředíme se rovněž na témata, která jsou v exemplech zpracována. Mezi další aspekty, které budeme zkoumat, patří dynamika textu, jazykové prostředky, funkce daných exempel a skutečnost, zda jsou analyzovaná exempla doložena v Dvořákově *Soupisu*. Pak bude následovat závěrečné shrnutí.

6.2 Exempla v knize Václava Dobřenského *Pramen vody živé* (1581)
Spis Václava Dobřenského, se kterým jsme pracovali, se nazývá *Pramen vody živé* a pochází z roku 1581. Jedná se o knihu malého formátu a středního rozsahu, která je rozdělena do několika částí. Obsahuje titulní list, úvodní slovo autora, předmluvu, čtyři poměrně rozsáhlé kapitoly s výstižnými názvy shrnujícími obsah, dále je připojeno několik básní a modliteb a celý spis je ukončen dvěma latinsky psanými listy. Exempla nejsou od vlastního textu

Václava Dobřenského nijak výrazně oddělena. Jediné oddělení, které lze zaznamenat, je grafické - v drtivé většině případů jsou exempla od vlastního textu oddělena novým odstavcem. V žádném případě však nelze hovořit o tak markantním odlišení vlastního textu a exempel, jako je tomu třeba ve spisu Bartoloměje Paprockého z Hlohov a Paprocké Vůle *Třinácte tabulí věku lidského krátce sepsaných a vydaných roku božího 1601* (1601).

Moralistní produkce předbělohorské doby se vyznačuje častým užíváním exempel, a proto není překvapivé, že se podařilo nashromáždit poměrně velké množství materiálu k analýze. Z tohoto důvodu jsme se rozhodli rozčlenit exempla do několika **kategorií**. Primárně jsme vytvořili dvě velké skupiny exempel, a to exempla členěná podle tématu a exempla členěná podle funkce. V rámci první skupiny – exempla členěná podle tématu – jsme vydělili exempla biblická, antická a exempla s jinými náměty. Vzhledem k tomu, že se vyskytovalo hodně exempel popisujících skutky různých panovníků, u antických exempel jsme vyčlenili ještě podskupinu nazvanou „Činy vládců“. U druhé skupiny – exempla členěná podle funkce – se dá uvažovat o čtyřech typech exempel – exempla argumentační, ilustrativní, mravněvýchovná a zábavná. Ve spisu Jana Štelcara Želetavského se objevila velká skupina exempel tematizujících porušování božího přikázání, proto jsme vyčlenili v rámci ilustrativních exempel ještě podskupinu nazvanou „Boží trest“.

Dobřenského spis obsahuje exempla biblická, antická i exempla s jinými náměty. Navíc se u Dobřenského vyskytuje i několik exempel, která jsme označili jako „Činy vládců“. Z první skupiny – exempla členěná podle tématu – jsou tedy zastoupeny všechny **typy exempel**, které jsme rozlišovali. To již nelze tvrdit o druhé skupině – o exemplech členěných podle funkce, kam spadají exempla argumentační, ilustrativní, mravněvýchovná a zábavná. Z těchto čtyř typů exempel se u Dobřenského vyskytují pouze exempla ilustrativní a mravněvýchovná. Z prvně uvedených citujme např.: „První byla jest Artemisia tak řečená, královna Cařihradu, o níž připomíná Svatý Jeroným, že jest byla taková milovnice manžela svého, Mauzola řečeného. Když byl již umřel muž její, nejprve hrob jemu rozkázala udělati tak nákladný a velmi z míry ozdobený, že z sedmi divů velikých v světě učiněných, o kterýchž jsou mudrci položili, tento jeden div položili o hrobu toho krále Mauzolea, kterýžto hrob ona manželka jeho učinila na památku věčné lásky, kterouž měla k muži

svému. Jakož pak mudrci ještě podnes, kdež některý hrob pěkně vzdělaný někde uhlédají, Mauzolův jej býti praví. Nad to výš píše o té královně, že prach ten, v kterýž se jest obrátil muž její mrtvý, bera jej z hrobu do nápoje sypala a pila, a tak všecky dni života svého v pláči strávila, radostně očekávající dne smrti své a pravíce, že má tam muže svého najíti a viděti živého.⁷²

Z druhé skupiny exempel uvedme např.: „Lucretia římská, manželka Collatina, muže znamenitého, ta když se viděla od násilníka svého proti vůli její porušenou, rychle se na vozíku do Říma dovézt dala a skryvše pod šaty dýku, do domu otce svého přišla, k nohám jeho padla a je líbala a hned také přáteli a příbuzné své všecky svolati kázala, jim těžké a nesnesitelné jí učiněné pohanění oznámila, přitom žádaje, aby skutku tak nešlechtně spáchaného bez pomsty nenechávali. A vyňavši dýku, kterouž pod šaty skrytou měla, řekla: „Aby jiné ženy, které by se cizoložstva dopustiti chtěly, mnou se nevymlouvaly, pravíce, ano se Lucretia toho aneb něco k tomu podobného také dopustila.“ Jednou ranou proti srdci se uhodila, a tak svůj život s velikou bolestí dokonala.⁷³

V Dobřenského spisu se nevyskytují exempla argumentační. O příčinách jejich absence se dá pouze spekulovat, kdežto příčina absence zábavných exempel je poměrně nasnadě. Jak jsme již zmínili ve čtvrté kapitole, spis *Pramen vody živé* pojednává o cizoložství. Z toho vyplývá, že hlavním úkolem díla je poučit a varovat tehdejší společnost před cizoložstvím a smilstvím, nikoliv čtenáře pobavit. Právě to je důvodem – alespoň dle našeho názoru – absence zábavných exempel ve spisu Václava Dobřenského. V této souvislosti je nutné upozornit na to, že vzhledem k omezenému rozsahu této práce, nebylo možné pracovat se všemi exempli. Nakonec jsme se rozhodli z celkového materiálu vybrat vzorek **dvaceti exempel**, jež považujeme za reprezentativní po stránce obsahové i co do rozsahu. Tento soubor se stal základem naší analýzy. Cílem je postihnout základní charakter exempel vyskytujících se ve spisu Václava Dobřenského a vyvodit z konkrétních příkladů obecné teze platné pro autorovu exemplovou tvorbu.

Ze stanovené skupiny **dvaceti příběhů** jsou 2 exempla biblická, 9 exempel antických, 3 exempla, která řadíme do kategorie nazvané „Činy vládců“, 4

---

⁷² Dobřenský, V.: *Pramen vody živé*. Praha 1581, fol. 80b, 81a, 81b.

⁷³ Tamtéž, fol. 103b, 104a.

exempla zpracovávající jiné náměty, 1 exemplum ilustrativní a 1 mravněvýchovné. Tabulka (viz níže) podává přehled počtů výskytů jednotlivých typů exemplů a je uvedeno i jejich procentuální zastoupení.

Tab. 1: Počet výskytů jednotlivých typů exemplů a jejich procentuální zastoupení

EXEMPLA	POČET VÝSKYTŮ	PROCENTUÁLNÍ ZASTOUPENÍ
BIBLICKÁ	2	10%
ANTICKÁ	9	45%
ČINY VLÁDCŮ	3	15%
JINÉ NÁMĚTY	4	20%
ARGUMENTAČNÍ	0	0%
ILUSTRATIVNÍ	1	5%
MRAVNĚVÝCHOVNÁ	1	5%
ZÁBAVNÁ	0	0%

Při analýze exemplů uvedených ve spisu Václava Dobřenského zmiňme nejprve otázku jejich **rozsahu**. Maximální délka exemplů činí v uvedeném spisu dva listy, minimální délka pouze několik řádků. Rozsah exemplů se liší i v rámci jednotlivých typů exemplů. Jak je patrné z tabulky, ve spisu Václava Dobřenského se vyskytují 2 exemplů, která lze hodnotit jako exemplů biblická. První biblické exemplum je na dva listy a druhé na jeden list. Co se týče druhé skupiny exemplů – tedy antických – lze hovořit o poměrně jednotném rozsahu. Všechna exemplů – s výjimkou dvou – zabírají zhruba jeden list spisu. Zbývající dvě exemplů jsou kratší – jedno na polovinu listu a druhé pouze na šest řádků. Již bylo také zmíněno, že ve spisu Václava Dobřenského se vyskytují i ta exemplů, která jsme pracovně označili jako „Činy vládců“. V případě Dobřenského knihy jde o tři exemplů. Ta jsou opět trochu rozsáhlejší, protože autor se snaží poměrně podrobně vylíčit celý příběh. Jejich rozsah činí dva listy. Exemplů zpracovávající jiné náměty jsou kratšího charakteru, většinou pouze na půl listu. Stejněho rozsahu jsou i zbývající dvě exemplů – exemplum ilustrativní a mravněvýchovné. Je tedy zřejmé, že rozsah

Dobřenského exempel nelze přesně a jednoznačně určit, neboť je kolísavý. Rozpětí se pohybuje od několika řádků až po dva listy.

Téměř ve všech případech – s výjimkou asi jednoho exempla – Dobřenský své příběhy nějakým způsobem **uvádí**. Jeho uvedení je založeno na jednoduchém principu – autor zmíní nějakou všeobecně platnou tezi, kterou poté dokládá na konkrétních příkladech. Exempla tematizující lásku dětí k rodičům autor uvádí těmito slovy: „Historie dvě a příklady pěkné, kterak dítky mají laskavé a přívětivé k rodičům svým býti a v ničemž jich neopouštěti podle čtvrtého přikázání Božího: Cti otce svého i matku svou, aby dlouho živ byl na zemi, kterouž tobě dá Pán Bůh tvůj.“⁷⁴ Po tomto stručném uvedení následují dvě exempla, z nichž citujeme např.: „Jednoho času přihodilo se v Římě, když soudce ženu jednu urozenou na smrt odsoudil a ji popravci (aneb katu) v moc davši zahubiti poručil. On nad ní lítost maje s smrtí nechvátal, ale hladem ji v žaláři umořiti chtěl. Žádného k ní nepouštěl kromě velikou prosbou jsa přemožen dceři její k ní, však prve pilně přehledanú, proto aby jí s sebou nic jísti nenosila, choditi dopustil domnívajíce se, že ji spíše umoří. Když se pak mnoho dní protáhlo, divě se tomu poprávce, kterak by ta žena tak dlouho hlad snášejíc trvati mohla, tím pilněji dcery šetřil. A uznamenal, že ona pokrmem prsů svých mateří posluhovala a hlad její odlehčovala. Kterážto věc předivná a prve neslýchaná, když před soudce byla přednesena a v radě od konšelů rozvážena, naklonili se k tomu, aby ta žena z žaláře vypuštěna a pro zdraví zachována byla, což se i tak stalo. A na místě téhož vězení kostelík vystavěti dali, kterýž jsou Templum pietatis nazvali.“⁷⁵ Pouze výjimečně však Dobřenský **komentuje** již uvedená exempla. Citujme pro ilustraci: „Čteme v knihách Judytům o synu galadytským řečeným Gepte kterýž byl muž nejsilnější a bojovný, však narozený z nevěstky. Ten pak Galaad měl jest ženu, s kterouž měl syny, kteříž když dorostli, vyhnali od sebe Gepte řkouce: „Nebudeš moci býti dědicem v domu otce našeho, neb jsi z cizoložné mateře narozen.“ Taková jest pokuta na syny z cizoložstva zplozené, že oni všelijakým právem – božským, duchovním i světským – zbaveni mají býti dědictví otce svého.“⁷⁶

---

⁷⁴ Dobřenský, V.: Pramen vody živé. Praha 1581, fol. 115b.

⁷⁵ Tamtéž, fol. 116b, 117a, 117b.

⁷⁶ Tamtéž, fol. 31b, 32a.

Je samozřejmé, že každé exemplum má nějaký svůj **zdroj**, z něhož pochází. Václav Dobřenský však konkrétní zdroj svých příběhů uvádí pouze v pěti případech. Používá přitom formulace typu „jak píše“⁷⁷ nebo „Svatý Jeroným připomíná“⁷⁸ či „Svatý Jeroným píše“⁷⁹. Spíše než o skutečný zdroj se však patrně jedná spíše o tradiční připisování příběhů autoritám, zvláště církevním, což pochopitelně dodávalo vyprávění na přesvědčivosti.

Položili jsme si také otázku, zda daná exempla poskytují odpověď na dotazy kdo, kde a kdy. Nejprve se zaměříme na otázku kdy, tzn. na to, zda exempla uvedená ve spisu Václava Dobřenského obsahují **časové určení**. V tomto případě je odpověď nasnadě. Z analýzy exemplů totiž vyplynulo, že pouze jediné exemplum je přesně časově vymezeno („Léta 1547“)⁸⁰.

Více než jedno exemplum však obsahuje informaci o **místním určení**. Pro ilustraci uveďme: „V Římě byla jedna urozená a nad míru krásná paní jménem Sophronia, jejížto manžel toho času přední správce města byl. Ten čas onen tyran Maxentius, císař římský, usiloval jest znamenitě tu paní o poctivost připraviti...“⁸¹ Dá se říct, že u poloviny analyzovaných exemplů – tedy zhruba u deseti – je uvedeno místo děje.

Ještě lepší situace je u **hlavních postav**. Ty jsou většinou přesně vymezeny, autor je konkrétní a uvádí i jména jednajících postav. Konkrétně z celkového počtu dvaceti analyzovaných exemplů se v sedmnácti z nich vyskytují přesně vymezené postavy, čili 85% postav je pojmenovaných či jinak vymezených a pouhých 15% postav lze hodnotit jako postavy obecné, blíže nespecifikované.

Exempla uvedená v analyzovaném spisu zpracovávají tři různá témata. V drtivé většině případů se vyskytuje **téma** cizoložství. Další dvě témata jsou pak věrnost a láska k rodičům.

Všechny texty analyzovaných exemplů se vyznačují značnou **dynamičností**. Vyprávění je přímé a zajímavé, autor nepoužívá žádné odbočky od hlavního tématu a ani čtenáře nezatěžuje zbytečnými podrobnostmi. Citujme např.: „Čte se též v životě Alexandra, krále velikého, že jest byl nějaký hejtman jeho, kterýž chtěl z města Thebe jednu pannu, tak řečenou Timocleam, o poctivost

---

⁷⁷ Dobřenský, V.: Pramen vody živé. Praha 1581, fol. 72a.

⁷⁸ Tamtéž, fol. 81a.

⁷⁹ Tamtéž, fol. 81b.

⁸⁰ Tamtéž, fol. 75b.

⁸¹ Tamtéž, fol. 101a.

připraviti, jížto Bůh v srdce její dal úmysl předivný, že jest svou poctivost zachovala tímto způsobem: ukázala se ochotně k tomu hejtmanu, jako by ho z pravého srdce milovala, a přitom ho prosila, aby s ní do zahrady šel, že mu chce ukázati znamenitý poklad skrytý. Kterýžto hejtman jsouc toho též žádostiv, šel za ní až k nějaké studnici. A ona ukazovala mu do studnice, že jest tam jeden kámen, pod nímž ten poklad zakopán jest. Tehdy hejtman nachýlil se do studnice, aby mohl ten kámen spatřiti, v tom ta panna dostrčí ho tam tak, že se v té studnici musel utopiti. Ta věc, když byla králi Alexandrovi oznámena a jsouc též před něho přivedena, ptal se jí, proč jest to směla učiniti a takového vzácného člověka utopiti. Ona zprávu o všem učinila, která se jí věc přihoditi měla, že chtěje svou poctivost panenskou zachovati, musela se tím od Boha sobě daným způsobem před násilníkem retovati. Uslyšev to král, že se její poctivosti dotýkalo, schválil jí ten skutek, že se dobře stalo. A hned všemu vojsku svému přikázal, aby té jisté panně žádný nic neublížoval, a tak ona zase, jsouc neposkvrněná, domů se bezpečně navrátila.⁸²

Dalším důležitým aspektem, který by při analýze exempel neměl být opomenut, je jejich **jazyk** a charakter jazykových prostředků, které byly pro potřeby jednotlivých exempel použity. V případě Václava Dobřenského nelze hovořit o nějaké výjimečnosti použitých jazykových prostředků. Jazyk spisu se vyznačuje rysy, jež jsou pro období raného novověku typické. Jako příklad lze uvést finální postavení verba ve větě, postpozici atributu kongruentního či frekventované užívání transgresivů. Jde ovšem o jevy, které pouze reflektují stav jazyka v dané době, a proto je nelze považovat za nijak příznakové. Jak je uvedeno výše, texty analyzovaných exempel se vyznačují značnou dynamičností. Jako prostředek podporující dynamičnost textu slouží především přímá řeč, což je prvek, který Václav Dobřenský často využívá. Uveďme např.: „Valeria tak řečená žena, když ztratila Seruia, muže svého, jiného sobě vzíti nechtěla. Když byla tázána, proč by jiného muže vzíti nechtěla, řekla: „Seruius, můj první muž, ještě živ jest.“ Nebo měla jej ona v srdci svém a své myslí skrze lásku živou ne jako mrtvého, ale jako živého. Nebo umře-li člověk podle těla, ale láska, ta nikdy neumírá.“⁸³ Na rozdíl od dnešní kodifikace však – přímá řeč vyskytující se ve spisu Václava Dobřenského není od dalšího textu

---

⁸² Dobřenský, V.: Pramen vody živé. Praha 1581, fol. 102b, 103a, 103b.

⁸³ Tamtéž, fol. 82b, 83a.

nijak odlišena. Jak víme, častým jevem také bylo vkládat do vlastního textu latinsky psané pasáže, což v případě spisu Václava Dobřenského není – v porovnání s ostatními analyzovanými spisy – až tak časté. V námi zkoumaném materiálu se tento jev vyskytl pouze dvakrát a je třeba dodat, že latinsky psané pasáže byly velmi krátké, a proto nepůsobily až tak rušivě jako v jiných případech, o kterých bude rovněž pojednáno, a to zvláště v části 6.4.

Spis Václava Dobřenského nazvaný *Pramen vody živé* (1581) je tradičně řazen do moralistní produkce předbělohorské doby. Ta se vyznačuje hojným užíváním exempl, což spis Dobřenského potvrzuje. Dá se říct, že základní **funkcí** všech exempl uvedených v Dobřenského spisu je poučit čtenáře o cizoložství a varovat před ním. Tato základní intence exempl je doplněna ještě funkcí, kterou jsme pracovně označili jako demonstrativní. Václav Dobřenský některá exempla totiž uvede, zmíní příčinu i důsledek cizoložství a na konkrétním příkladu demonstruje již vyřčené. Tuto skutečnost dokládá i následující exemplum: „Jaká jest pak ta zlá věc, o kteréž mluvil Bůh, že by odňata měla býti z izraelského lidu. Pro trestání cizoložníků jest toto zlé. Nebo kdyby nebyl trestán jeden cizoložník nebo cizoložnice, že by Bůh dopustil pro jednoho neb pro dva mnoho zlého na mnohé i na všecku obec města neb krajiny neb pokolení. Jakž se jest přihodilo pokolení Benjamin pro ženu jednoho dobrého muže z pokolení Levitského z města Betléma Judova, s kteroužto když přišel pohostinů do města Babaa řečeného, lidé nešlechtní a cizoložní, vidouce muže s ženou vcházejícího do hospody, udeřili na ten dům, vzavše tu ženu, svou vůli s ní měli tu celou noc a ji unavili až do smrti. Zvědévše o tom účinku synové izraelští, poslali jsou do toho města k starším, žádajíce jich, aby jim vydali ty lidi a osoby, kteříž jsou byli příčina toho skutku zlého, aby smrtí zemřeli. Ale oni nechtěli toho učiniti, raději proti nim se postavili, aby s nimi o to boj a válku trpěli, kdež pak padlo a zbito jest válečných mužů z pokolení Benjamin pět a dvacet tisíců. Ano i ostatek lidu toho v městech i městečkách zbito jest, také i hovada jich zmordovali, města ohněm spálili, ješto toho všeho zlého nebylo by se přihodilo, kdyby toliko ti, kteříž jsou ten zlý skutek učinili, byli vydáni a podle zákona a přikázání božího

trestáni. Protož že jsou toho neučinili, trestal jest Bůh všecky vespolek a to pokolení Benjaminovo téměř všecko zahladil.“⁸⁴

Považovali jsme za důležité věnovat jistý prostor i tomu, zda jsou exempla **doložena** ve spisu Karla Dvořáka nazvaného *Soupis staročeských exempel*, abychom nastínili možné varianty exemplových příběhů, jejich možnou originalitu či naopak běžné tradování. Karel Dvořák ve svém *Soupisu* uvádí celou řadu exempel týkajících se krále Alexandra, ale ani jedno není totožné s exemplum uvedenými ve spisu Václava Dobřenského. Exemplum, které pojednává o dívce jménem Dido a její oddané lásce, je uvedeno nejen ve spisu Dobřenského, ale i v Dvořákově *Soupisu*. Ani tentokrát se však nejedná o totéž exemplum. Ve spisu Václava Dobřenského je trochu jiná verze tohoto exempla, než je uvedeno v Dvořákově *Soupisu*. Nabízí se srovnání obou verzí, jejichž citaci zde proto uvádíme.

Exemplum 1 (Dobřenského verze): „Třetí žena Dydo řečená, když muž její byl zabit od jejího bratra, po smrti muže svého brala se do Afriky, a tu vzdělala město velmi veliké řečené Cartago. Táž Dydo že jest byla nevymluvné krásy, král Libye žádal ji sobě za manželku míti, srozuměvši tomu ona, že by ji chtěl k tomu nutiti, aby sobě toho krále za manžela vzala, povolala vši obce i jiná knížata, zavolavši hlasem velikým na prvního muže svého Sychea, řekla jest: „O, měšťané, poněvadž chcete, abych za mužem šla, vezte, že již jdu za mužem.“ Míníce prvního muže svého vzavši nůž do srdce svého jej vstrčila a do ohně, kterýž na to dala připraviti, dobrovolně jest vskočila, volila sobě raději v lásce prvního muže svého umřítí, nežli by pro druhého muže nad prvním se měla zapomenouti.“⁸⁵

Exemplum 2 (verze v Dvořákově soupisu): „**Dido rejects marriage.**“⁸⁶

„Dido, jíž je nabídnut druhý sňatek, oddaluje rozhodnutí, dokud si nepostaví opevněné město, v němž by se mohla bránit. Pak vzkáže nápadníkovi, že zachová věrnost mrtvému manželovi.“⁸⁷

V obou uvedených exemplech vystupuje tatáž postava i námět je stejný, pouze se jedná o jiné zpracování.

---

⁸⁴ Dobřenský, V.: Pramen vody živé. Praha 1581, fol. 34a, 34b, 35a, 35b.

⁸⁵ Tamtéž, fol. 82a, 82b.

⁸⁶ Dvořák, K.: *Soupis staročeských exempel*. Praha 1978, s. 70.

⁸⁷ Tamtéž, s. 70.

Z celkového počtu dvaceti exempel jsou pouze tři exempla doložena v téže podobě i v *Soupisu staročeských exempel* Karla Dvořáka. První exemplum pojednává o římském císaři a o zákonu, který vydal. Druhé exemplum vypráví o ženě, která byla zneužita a zabila se. Třetí exemplum popisuje oddanou lásku dítěte k matce. Všechna tři exempla – ze spisu Václava Dobřenského i z Dvořákovy *Soupisu* – citujeme níže.

Exemplum 3 (Dobřenského verze): „Píše Valerius Maximus, že Zenlongus, tak řečený císař římský, ustanovil a nařídil za právo, kdož by se kolivěk dopustil cizoložstva a na něj to dostatečně prokázáno bylo, tomu aby obě oči bez milosti vyloupeny byly. A přihodilo se, že vlastní syn toho císaře porušil dceru jedné vdovy, kterážto vdova hned šla a císaři s velikou žalostí na syna jeho žalovala, kterák by dceru její o čest a poctivost násilně připravil, žádaje za pomstu podle jeho samého ustanovení a na to vyřknutí. Tehdy císař, ač neměl než toho jediného syna, však více sobě vážíc to, což jest za právo všem vůbec vyřekl, aby jeho slova císařská nazpátek nešla a žádný na potomní časy toho lehčiti aneb v tom výjimky jaké klásti nemohl, poručil soud osouditi, a když na téhož syna jeho dostatečně usvědčeno bylo, chtěl to míti hned, aby mu obě oči vyloupeny byly podle práva ustanoveného. Tehdy knížata a rady císařské přimlouvali se za téhož syna, aby to jemu odpuštěno bylo pro tu příčinu, aby po něm dědic slepý neostával. Odpověděl císař: „Však víte, že jsem já to právo sám vyřekl a ustanovil, a tak byla by má veliká hanba, abych ho též neměl držeti sám, poněvadž pak syn můj o tom věděl a to přestoupil i aby potom žádný jiný ním se nevymlouval, že jest mu to prominuto, chci předce, aby mu oči vyloupeny byly.“ Ale rady jeho vždy nepřestávali se za něj snažně přimlouvati, tak až k posledku k těm radám svým císař toto za odpověď dal: „Moji milí věrní, ač pravdu pravíte, abych slepého po sobě dědice nenechával, však slyštež radu mou – oči mé jsou oči syna mého, protož pravé oko já dám své vyloupiti a synovi levé, a tak právo ode mne uložené bude naplněné.“ Což se i tak stalo, protož všickni císaře chválili, že byl tak ve všech věcech nalezen spravedlivý.“⁸⁸

Exemplum 4 (verze v Dvořákově soupisu): „**Eye plucked out by emperor.**”⁸⁹

⁸⁸ Dobřenský, V.: Pramen vody živé. Praha 1581, fol. 72a, 72b, 73a.

⁸⁹ Dvořák, K.: Soupis staročeských exempel. Praha 1978, s. 78.

„Král vydá zákon, aby byl oslepen, kdo by dívku připravil o panenství. Zákaz přestoupí jeho vlastní syn. Když ho dívčina matka obžaluje, přikáže ho král zbavit zraku. Na prosbu rádců změní ortel tak, že dá vyloupnout po jednom oku synovi i sobě.“⁹⁰

Exemplum 5 (Dobřenského verze): „Lucretia římská, manželka Collatina, muže znamenitého, ta když se viděla od násilníka svého proti vůli její porušenou, rychle se na vozíku do Říma dovézt dala a skryvše pod šaty dýku, do domu otce svého přišla, k nohám jeho padla a je líbala a hned také přáteli a příbuzné své všecky svolati kázala, jim těžké a nesnesitelné jí učiněné pohanění oznámila, přitom žádaje, aby skutku tak nešlechtně spáchaného bez pomsty nenechávali. A vyňavši dýku, kterouž pod šaty skrytou měla, řekla: „Aby jiné ženy, které by se cizoložstva dopustiti chtěly, mnou se nevymlouvaly, pravíce, ano se Lucretia toho aneb něco k tomu podobného také dopustila.“ Jednou ranou proti srdci se uhodila, a tak svůj život s velikou bolestí dokonala.“⁹¹

Exemplum 6 (verze v Dvořákově soupisu): „**Lucretia and Sextus.**“⁹²

„Králov syn Sextus výhružkami přiměje ctnostnou Lukrecii, aby mu byla po vůli. Ona pak svolá členy rodiny a svěří se jim se svou pohanou. Zdůrazní, že v mysli zůstala čistá, a zabije se.“⁹³

Exemplum 7 (Dobřenského verze): „Jednoho času přihodilo se v Římě, když soudce ženu jednu urozenou na smrt odsoudil a ji popravci (aneb katu) v moc davši zahubiti poručil. On nad ní lítost maje s smrtí nechvátal, ale hladem ji v žaláři umořiti chtěl. Žádného k ní nepouštěl kromě velikou prosbou jsa přemožen dceři její k ní, však prve pilně přehledanú, proto aby jí s sebou nic jísti nenosila, choditi dopustil domnívajíce se, že ji spíše umoří. Když se pak mnoho dní protáhlo, divě se tomu poprávce, kterak by ta žena tak dlouho hlad snášejíc trvati mohla, tím pilněji dcery šetřil. A uznamenal, že ona pokrmem prsů svých mateří posluhovala a hlad její odlehčovala. Kterážto věc předivná a prve neslýchaná, když před soudce byla přednesena a v radě od konšelů rozvážena, naklonili se k tomu, aby ta žena z žaláře vypuštěna a pro zdraví

---

⁹⁰ Dvořák, K.: Soupis staročeských exempel. Praha 1978, s. 78.

⁹¹ Dobřenský, V.: Pramen vody živé. Praha 1581, fol. 103b, 104a.

⁹² Dvořák, K.: Soupis staročeských exempel. Praha 1978, s. 104.

⁹³ Tamtéž, s. 104.

zachována byla, což se i tak stalo. A na místě téhož vězení kostelík vystavěti dali, kterýž jsou Templum pietatis nazvali.“⁹⁴

Exemplum 8 (verze v Dvořákově soupisu): „**Prisoner suckled.**“⁹⁵

„Cizoložná žena odsouzena k smrti hladem v žaláři. Dcera, která jí smí navštěvovat, udržuje ji naživu vlastním mlékem. Když se o tom dozví soudce, ženu omilostní.“⁹⁶

V případě posledních dvou exemplů lze najít drobný rozdíl. Ve spisu Václava Dobřenského je hlavní postavou urozená žena, která byla odsouzena k trestu smrti, kdežto v Dvořákově *Soupisu* se jedná o ženu, která zcizoložila.

Poslední poznámka k doložení exemplů v *Soupisu staročeských exemplů* Karla Dvořáka se týká příběhu Zuzany. Exemplum o Zuzaně a o tom, že byla křivě obviněna z cizoložství, je zmíněno u Dobřenského. Jedná se o parafrázi deuterokanonického biblického příběhu o Zuzaně a starcích. V *Soupisu staročeských exemplů* je sice také zaznamenáno, ale není uveden celý příběh, tudíž se lze jen dohadovat, zda se jedná o tutéž podobu jednoho exemplu. Avšak vzhledem k tomu, že se jedná o známý biblický text, můžeme se domnívat, že ano.

Exemplum 9 (Dobřenského verze): „A tak jako ony starce a soudce dva pro onu ctnou Zuzanu, kterouž chtěli přelstíti a s ní svou vůli provoditi. Ale ona, když jim nechtěla povoliti, řekla: „Lépe jest mi padnouti v ruce lidské, nežli zhřešiti před obličejem Páně.“ Obžalována pak byla Zuzana od starců, že by ji s jiným zastihli v zahradě. Věřil jim toho lid obecný jako soudcům a odsoudili ji na smrt. Však Pán Bůh zachoval ji od smrti. Tímto způsobem vzbudil ducha svého v Danielovi, kterýž jest je v klamu ostavil a jakožto lháře přemohl. Protož nechtěl jim toho Pán Bůh bez pomsty nechat, ale což jsou falešně smejšleli o ctné ženě, to se jim samým přihodilo. Obořivše se na ně lid, ukamenovali je.“⁹⁷

Exemplum uvádí Dvořák pod názvem: „**Susanna falsely accused.**“⁹⁸

Shrňme nyní dosavadní **výsledky** zkoumání. V moralistním spisu nazvaném *Pramen vody živé*, který pochází z roku 1581 a jehož autorem je Václav

⁹⁴ Dobřenský, V.: *Pramen vody živé*. Praha 1581, fol. 116b, 117a, 117b.

⁹⁵ Dvořák, K.: *Soupis staročeských exemplů*. Praha 1978, s. 120.

⁹⁶ Tamtéž, s. 120.

⁹⁷ Dobřenský, V.: *Pramen vody živé*. Praha 1581, fol. 46b, 47a.

⁹⁸ Dvořák, K.: *Soupis staročeských exemplů*. Praha 1978, s. 134.

Dobřenský, je uvedena celá řada exempel. Rozhodli jsme se vybrat si k analýze vzorek dvaceti exempel. Rozsah exempel uvedených v Dobřenského spisu nelze přesně určit. Je možné vymezit hranice – několik řádků až dva listy. V drtivé většině případů autor uvádí exempla, ale nekomentuje je, stejně jako neuvádí zdroje uvedených exempel. Děj exempel není blíže časově určen, ale je uvedeno alespoň místní určení a ve většině exempel vystupují konkrétní postavy, které jsou blíže specifikované. Jsou zpracována tato témata: cizoložství, věrnost a láska k rodičům. Všechny texty exempel se vyznačují dynamičností. Nejsou použity žádné speciální jazykové prostředky. Exempla jsou použita za základním cílem: poučit čtenáře o cizoložství a varovat před ním. Někdy však exempla slouží jako prostředek, na kterém autor pouze demonstruje již vyřčená fakta. Z celkového počtu dvaceti exempel jsou v Dvořákově *Soupisu* doložena ve stejném znění pouze dvě exempla, přičemž jistou podobnost lze shledat ještě u dalších dvou exempel.

6.3 Exempla v knize Jana Štelcara Želetavského *Knihy duchovní o velikých skutcích Pána Boha všemohoucího (1588)*

Spis Jana Štelcara Želetavského *Knihy duchovní o velikých skutcích Pána Boha všemohoucího* z roku 1588 je malého formátu a středního rozsahu. Nejedná se o výrazně rozsáhlý spis, avšak je ze všech tří děl, s nimiž jsme pracovali, nejrozsáhlejší. Spis Jana Štelcara Želetavského je rozdělen do několika částí. Je uveden titulním listem, za nímž následuje úvodní slovo autora, jež je v případě Želetavského poměrně rozsáhlé (20 listů). I v tomto spisu – stejně jako v díle Václava Dobřenského – za úvodním slovem autora následuje předmluva ke čtenáři. Ta je rovněž velmi rozsáhlá (35 listů). Vlastní text je rozdělen do dvou částí. První část pojednává o čarodějnictví a druhá o hromobití, o jeho příčinách a důsledcích. Spis obsahuje také několik různých písní a modliteb. Na konci knihy je připojen seznam errat a celý spis je ukončen závěrem. Vzhledem k tomu, že tato práce se zabývá analýzou exempel, uvedeme v rámci kapitoly pojednávající o základní charakteristice knihy také informace o četnosti exempel v daném spisu a jejich charakteru. Spis Jana Štelcara Želetavského je co do četnosti exempel opravdu bohatý. U spisu Václava Dobřenského nám rozsah práce nedovoloval zakomponovat do textu všechna exempla, stejně tak je tomu i u spisu Jana Štelcara Želetavského.

Znovu budeme pracovat pouze se vzorkem exempel. Exempla jsou zakomponována do vlastního textu *Knihy duchovní* a nejsou od něj nijak výrazně odlišena.

Knihy duchovní Jana Štelcara Želetavského neobsahuje všechny **typy** exempel, které jsme rozlišovali. Z první skupiny exempel, tedy exempel členěných podle tématu, jsme v textu identifikovali několik biblických exempel, vyskytovala se i exempla antická a exempla označená jako „Činy vládců“. Navíc jsme ve spisu Želetavského objevili jedno exemplum, které vychází z Bible, ale daný příběh je pouze jakousi variací biblické předlohy, a proto jsme v rámci biblických exempel vyčlenili ještě podskupinu nazvanou „Variace biblické předlohy“. Z výše uvedených informací vyplývá, že z první skupiny exempel nejsou zastoupena pouze exempla zpracovávající jiné náměty. Z druhé skupiny exempel (členěných podle funkce) nejsou zastoupena – stejně jako v případě spisu Václava Dobřenského – exempla argumentační a zábavná. Jak je uvedeno již v části 6.2, v rámci ilustrativních exempel jsme vydělili ještě podskupinu nazvanou „Boží trest“. Jedná se o zvláštní skupinu exempel, která rozvíjí motiv porušování božího přikázání. Tato exempla se vyznačují jistými rysy, o nichž bude pojednáno dále. Z první skupiny exempel pro ilustraci uvádíme exemplum antické. „Čte se v historii o jedné benátské kněžně, kteráž byla dcera krále řeckého. Ta velikou pýchou nechtěla se vodou mořskou míti, než služebníci museli jí z trávy rosu sbírat, a tu přepalovati, také divné krmě strojiti, kterýchž požívala skrze zlaté trubičky k tomu naschvál dělané. Oděv měla zlatohlavový, kamením drahým a perlami krumplovaný. I lože hedvábnými věcmi ustlané, na něž chodila po zlatých stupních. Potom z přepuštění božího v nemoc padla, tělo její smrdělo co mrcha, již se každý štítíl. Vtom bídě zcepeněla.“⁹⁹

Z druhé skupiny exempel uveďme např.: „Byl (prý) jeden bohatý muž, a ten měl velmi chudého otce věkem již náramně sešlého, kterýž nemohl sobě chleba dobývati. Syn pak, že nemohl toho snášeti pro pomluvu a hanbu, aby otec jeho žebrati měl, i musil ho při svém stole u sebe živiti. Příhodilo se jednoho dne, že ten bohatý syn velmi skvostné jídlo a pokrm před sebou měl a vida otce svého starého rovně v tu chvíli k stole jíti, i nepřál mu takového jídla a dobrého

---

⁹⁹ Želetavský, J. Š.: *Knihy duchovní o velikých skutcích Pána Boha všemohoucího*. Praha 1588, fol. 25b, 26a.

kousku, ale rozkázal to na stranu odnést a schovati, až by otec zas odešel. Když pak otec jeho po jídle hned zase, jakž obyčej měl, cestou svou odešel, rozkázal syn poodložený pokrm přinést k naplnění choutky své. Služebník, chtěje to jídlo vzít a jemu přinést, spatřil ano místa plná hadů. I oznámil to pánu svému, čemuž on věřiti nechtěje, pospěšně sa běžel k ohledání, a jakž k tomu přišel, skočil mu velmi veliký had k ústům jeho a okolo hrdla se mu otočil, kteréhož on nijakž zbýti nemohl, ale jej na sobě nositi, kojiti a jemu chlácholně lahoditi za několik let musil. Jednou pak, nemaje mu co tak napospěch jísti dáti, od něho byl zardoušen, potom i sežrán.¹⁰⁰

Jak je uvedeno výše, ani tentokrát nám rozsah práce neumožňoval zakomponovat do textu všechna exempla, a proto jsme postupovali stejně jako v případě spisu Václava Dobřenského. Vybrali jsme vzorek exemplů, který jsme podrobili analýze, a z konkrétních příkladů se pokusili postihnout obecné rysy exemplů vyskytujících se ve spisu Jana Štelcara Želetavského *Knihy duchovní o velikých skutcích Pána Boha všemohoucího* (1588). Analýze byl podroben vzorek 31 exemplů. Z celkového počtu **31 exemplů** byla 2 exempla biblická, 1 exemplum se řadí do kategorie nazvané „Variace biblické předlohy“, 6 exemplů antických, 2 exempla označená jako „Činy vládců“, 8 ilustrativních exemplů, 3 exempla spadající do kategorie označené jako „Boží trest“ a 9 exemplů mravněvýchovných. Tabulka (viz níže) udává počet výskytů jednotlivých exemplů a je uveden i procentuální údaj.

---

¹⁰⁰ Želetavský, J. Š.: *Knihy duchovní o velikých skutcích Pána Boha všemohoucího*. Praha 1588, fol. 76a, 76b.

Tab. 1: Počet výskytů jednotlivých typů exempel a jejich procentuální zastoupení

EXEMPLA	POČET VÝSKYTŮ	PROCENTUÁLNÍ ZASTOUPENÍ
BIBLICKÁ	2	6,5%
VARIACE BIBLICKÉ PŘEDLOHY	1	3,2%
ANTICKÁ	6	19,3%
ČINY VLÁDCŮ	2	6,5%
JINÉ NÁMĚTY	0	0%
ARGUMENTAČNÍ	0	0%
BOŽÍ TREST	8	25,8%
ILUSTRATIVNÍ	3	9,7%
MRAVNĚVÝCHOVNÁ	9	29%
ZÁBAVNÁ	0	0%

Rozsah exempel nelze přesně stanovit. Stejně jako v případě spisu Václava Dobřenského lze vymezit pouze jakési rozpětí exempel. Nejkratší exempla zaujmají pouze několik řádků, kdežto ta delší se rozprostírají i na ploše dvou listů. Obecně lze tvrdit, že mezi nejkratší patří exempla řazená do kategorie nazvané „Boží trest“ a rozsáhlejší jsou převážně ze skupiny označené jako exempla ilustrativní a mravněvýchovná.

Při analýze exempel si všímáme i toho, jak jsou do textu zakomponována a zda je autor nějak **uvádí** a **komentuje**. Jan Štelcar Želetavský vždy před uvedením konkrétních exempel hovoří obecně o špatnostech lidského jednání a chování a zdůrazňuje zvláště tu myšlenku, že Bůh veškeré protivenství trestá. Exempla, která následně uvádí, mají demonstrovat pravdivost jeho tvrzení. Dá se tedy říct, že Želetavský aplikuje v praxi stejný postup jako Václav Dobřenský – postupuje od obecného ke konkrétnímu, což potvrzuje i následující příklad, který autor uvádí těmito slovy: „Třetí hřích jest lakomá žádost závisti ďábla, kteráž vede člověka, aby nad cizím panoval a svého vlastního přítele pro statek zamordoval. O kteréžto zlé žádosti předpověděl duch boží i skrze proroka, řka:

„Závisti d'ábla od nejmenšího až do největšího všickni lakomství následují a pro ně opustili Pána Boha, činíce nespravedlnost.“ A opět naříká prorok (prý): „Pane, všickni, kteříž činiti měli spravedlnost, činí nespravedlnost, lidu tvého ponížili jsou a dědictví tvé ztrápili jsou, neb oči jejich i srdce jsou nakloněny k lakomství a k prolítí nevinné krve a k bezpráví a k běhu zlého skutku, aby bližního a sirotky zmrdovali.“¹⁰¹ Za tímto stručným uvedením již následuje text exempla. „Opět máme historii, kterak léta páně 819 byl nějaký Popilius, kníže polské třetí, velmi ukrutný, k tomu i lakomý, kterýž měl při sobě nebožtíka bratra svého syny. Ti, když dorostli, po otci svém statek ujíti chtěli. On pak jako strýc jejich, obávaje se toho, kdyby jim po otci jich statku postoupil, že by chudý býti musil, protož je sám zamordoval i rady své otrávil, aby jejich statky také míti mohl. Těch pak všech těl pochovati zbraňoval. V tom Bůh nemeškal jich jako nevinných pomstíti a z těch těl mrtvých vyvedl myši veliké, kteréž úprkem na kníže se hrnuli, a kde on koliv utíkal, všudy za ním - skrze oheň i vodu - běželi, až ho potom s manželkou i s dětmi snědli.“¹⁰² Autor tedy jednotlivá exempla uvádí a pro doplnění je nutné uvést, že je nekomentuje.

V drtivé většině případů autor neuvádí **zdroj** exemplu. Máme-li uvést přesná čísla, pak z celkového počtu 31 exemplu je pouze u 2 exemplu uveden konkrétní zdroj. Jako příklad citujeme exemplum pojednávající o samochvále. „Píše Laertius, že Grefus král jednoho času seděl na stoličce královské v zlatohlavě a v jiných šatech velmi pěkných. I ptal se Solona mudrce, viděl-li jest kdy co tak v pěkném rouchu oblečeného jako jest on. Odpověděl Solon, že viděl ptáky, pávy, papoušky, kvítí polní. Prý: „Ti mají přirozený svůj oděv, ale ty toliko máš jej rukami lidskými udělaný, v kterémž pýchu míti nemáš, neb se stane vetším jako i tvé tělo, když umřeš, aniž s tebou ta sláva vstoupí do hrobu.“¹⁰³

Na rozdíl od exemplu Václava Dobřenského jsou exempla Jana Štelcara Želetavského v převážné většině přesně **časově vymezena**. Autor uvádí konkrétní rok a někdy také přesné datum, kdy se děj exempla odehrává. Jako příklad lze uvést exemplum, které popisuje nešťastný osud jedné prolhané

---

¹⁰¹ Želetavský, J. Š.: *Knihy duchovní o velikých skutcích Pána Boha všemohoucího*. Praha 1588, fol. 71b.

¹⁰² Tamtéž, fol. 72a, 72b.

¹⁰³ Tamtéž, fol. 27b, 28a.

ženy. I v tomto případě exemplu předchází stručné uvedení, které považujeme za velmi výstižné, a proto jsme se rozhodli je rovněž uvést. „Třetí usmrcuje ďábel nevěstky, kteréž, majíce slib s mládcem aneb s vdovcem, potom se jich odříkají a jich manželky býti nechtějí než teprv, když jim jiní nechtějí, ony zase je za manželky vzítí chtějí.“¹⁰⁴ Poté již následuje text exempla: „Taková byla léta páně 1558 v městě Domen jedna panna, kteráž zamilovala nějakého mládence, potom mu nechtěla, mluvíc i přísahou se zavazujíc, jestliže ho sobě vezme, aby ji čert vzal. Po nedlouhém času, když ji žádný jiný vzítí nechtěl, zvolila sobě zase prvního za manžela. A když byla do kostela k stvrzení manželstva vedena, tehdy vyšel proti ní satan a vzal ji mezi lidmi a nesl do povětří, kteráž volala, aby jí pomohli. Potom po třech dnech v lese mezi trním tělo její umrlé a obnažené našli.“¹⁰⁵ Časové určení exemplu se však liší i v závislosti na jejich typu. Pro exempla, která jsme pracovníčně nazvali jako „Boží trest“, platí, že jsou vždy časově vymezena, a to poměrně důkladně. Autor zmiňuje, že když lid poruší konkrétní boží přikázání, je vždy potrestán. Bůh na tento neposlušný lid sešle silný vítr, hromobití apod. Poté již následuje výčet exemplů, která potvrzují již vyřčená fakta. Právě tato exempla jsou vždy velmi přesně časově vymezena. Pro ilustraci uvádíme příklad: „Jiná pak povětří za paměti naší přicházela jsou: léta 1542 v pátek před květnou nedělí bylo po české zemi tak veliké a tuhé povětří, že stavení bořilo, jako i v Praze na Novém Městě z Kláštera Matky Boží kus krovu shodilo, na zámku pražském kus zdi na krámy kupecké svrhlo a na řece učinivši vlnobití s sedmi osobami loďku zalilo, tři se z nich dobyli a ostatní se ztopili.“¹⁰⁶ U ostatních typů exemplů nelze přesně stanovit jejich časové vymezení. Některá časový údaj obsahují, jiná ne.

Bylo zjištěno, že z celkového počtu 31 exemplů 23 je **místně určeno**, což lze považovat za vysoké číslo. Většina exemplů je tedy místně určena. Citujme např.: „Druhé bje hrom, anděl zlý, na lidi zlořečené, kteříž sobě dni sváteční za nic pokládají a na sebe hrom, aby je zabil, volají. Taková byla léta 1559 v času sena hrabání nějaká Lída příjmím Pěkná ve vsi Hlušicích v kraji hradeckém, kteráž šla na pole, aby hledala své dcery pacholete, kteréž dobytek

---

¹⁰⁴ Želetavský, J. Š.: *Knih duchovní o velikých skutcích Pána Boha všemohoucího*. Praha 1588, fol. 146b.

¹⁰⁵ Tamtéž, fol. 146b, 147a.

¹⁰⁶ Tamtéž, fol. 64b.

páslo. A přecházejí úvoz k nějakým hruškám, kteréž slovou vonšovský, a nalezši pacholete, dala se v přísahání a hromování, před jinými tu přítomnými lidmi mluvíc: „Kde jest to pachole, přála bych mu, aby je hrom zabil, aby se zase živé domů nevrátilo.“ A než to slovo dořekla, udeřil k ní hrom a omráčil ji.¹⁰⁷

Při analýze si dále všímáme i **jednajících postav**, jejich určení a charakteru. Ve spisu Jana Štelcara Želetavského se setkáme s oběma typy postav – s postavami konkrétními, pojmenovanými či jinak blíže určenými a s postavami obecnými, které nejsou pojmenované a ani jinak blíže určené. Typy jednajících postav se liší podle charakteru exempel. V biblických exemplech vystupují konkrétní a všem známé postavy. Stejně tak je tomu i u exempla, jež pouze variuje biblickou předlohu. I v příbězích antických a v exemplech označených jako „Činy vládců“ vystupují konkrétní postavy. Odlišná situace nastává u exempel ilustrativních a mravněvýchovných, v nichž se konkrétní osoby nevyskytují tak často, spíše se dává přednost postavám obecným. To platí i pro exempla označená jako „Boží trest“. V souvislosti s tímto typem exempla je navíc nutné dodat, že jednajícími postavami nejsou jedinci, ale většinou se jedná o kolektiv. Jako příklad exempla, ve kterém vystupují konkrétní postavy, uvádíme příběh o králi Jindřichovi VII. Vypráví se o jednom hadači z anglického království, „kterýž léta páně 1504 předpovídal králi Jindřichovi, jména toho sedmému, že by umřítí měl toho roku a (prý), když se to krále doneslo, rozkázal ho před sebe přivésti a jako by nic o tom nevěděl, poctivými slovy učinil na něho otázku, jestli (prý) to pravda, že jsou lidé na světě, kteříž mohou uhodnouti, co se má budoucně státi. Odpověděl on, že jsou a mohli by se najíti. Zeptal se král, uměl-li by on také co s tím uměním. Odpověděl s ochotností, že umí, maje za to, že nějaký znamenitý dar jako od krále získá. Jemuž řekl král: „Poněvadž z řeči tvé rozumím, že jsi hadač, nu, pověz mi, kde ty o těchto svátcích budeš.“ Neb to bylo před samými svátky vánočními. K té otázce mlčel hadač. Král pak nepřestal ho jednou, druhé i třetí nutiti, aby hádal. A když hadač mlčením, potom nevěděním chtěl toho odbýti, odpověděl král: „Již rozumím, že jsem já v tom umění dokonalejší mistr nežli ty. Já zajisté vím, že ty v tyto slavnosti budeš ve věži.“ A v tom návěští dal

---

¹⁰⁷ Želetavský, J. Š.: Kniha duchovní o velikých skutcích Pána Boha všemohoucího. Praha 1588, fol. 178a.

služebníkům, aby ho vzali a do věže vsadili, v kteréžto jsa přes svátky držán, potom byl se smíchem vypuštěn. Král pak teprva život svůj v pánu dokonal léta 1509.¹⁰⁸

Na základě analýzy námi vybraných exempel jsme došli k závěru, že spis Jana Štelcara Želetavského **pojednává o pěti tématech**: kritizuje pýchu, opilství, lakomství, čarodějnictví a porušování božích přikázání.

Exempla jsou velmi čtivá a jistě by je dokázal ocenit i dnešní čtenář. Autor přistupuje k popisu exempel přímo, vyprávění je zajímavé a velice **dynamické**, např.: „Opět léta 54 Nero císař, maje šaty zlatohlavové, kamením drahým a perlami krumplované, nikdá v nich dvakráte nechodil. Též ve hry se dával a na jedné hře mnoho tisíc prohrával. Mezkyně, na niž seděl, zlaté podkovy měla. V Římě měl dům zlatými plechy pobitý a dělaný na díle drahým kamením a velmi vysoký, neb v síni stál obraz Neronův sto a dvacet noh vysoký. Vnitř pak toho domu byly paláci a pokojové s podlahami zlatými, s taflováním slonovými kostmi a mnoho jiných marností v něm bylo. Zlatou sítí ryby lovil a takovou pýchu provodil. Naposledy, zoufávše sobě, sám se mečem zabil.“¹⁰⁹

Jazyk textu je srovnatelný s jazykem spisu Václava Dobřenského. I v textu Jana Štelcara Želetavského se setkáváme s finálním postavením verba ve větě, s postpozicí atributu a velmi frekventovaným užíváním transgresivů. Autor rovněž používá přímou řeč, která již je od hlavního textu odlišena za uvozující větou dvojtečkou. Vkládání latinsky psaných pasáží není pro tento spis také příliš obvyklé. Jako příklad uvádíme exemplum, v němž autor hojně využívá přímou řeč jako prostředek dynamičnosti. „Čtvrté píše Ioannes Anglicus, že i ženy skrze svou pýchu své muže přivozují do pekla, činíc zmínku, že jeden měšťenin měl pyšnou a svévolnou ženu, kteráž nechtěla přestávati na tom, že což dům a živnost muže jejího vynésti mohla, ale v pýchu šla a nejbohatším se vyrovnati chtěla. Muž pak ten, nechtěje ženy své hněvati, opustiv řemeslo, dal se v kupectví a shromažďoval peníze a zboží lichvou, fortelem a všelikými slyzuňky, jakž mohl. Bůh mu oči zavřel, ďábel pomáhal. A tak byli ti manželé spolu živi v každodenní radosti, v rozkoších a v kratochvíli. Naposledy zatloukl Pán Bůh a navštívil hospodáře tak, že se na smrt rozstonal. Žena pak a

---

¹⁰⁸ Želetavský, J. Š.: *Knih duchovní o velikých skutcích Pána Boha všemohoucího*. Praha 1588, fol. 52a, 52b.

¹⁰⁹ Tamtéž, fol. 25a, 25b.

přátelé jeho napomínali jej, aby kšaft učinil. K nimž on odpověděl, že by to darmo bylo a že kšaft svůj již dávno udělal. Ale když oni na tom přestatí nechtěli, naposledy dovolil k tomu a počal před písařem a před jinými svědky přítomnými mluvit takto: „Nejprve odkazuji tělo a duši svou ďáblu a všem pekelným duchům, abych věčně s nimi v pekelném ohni hořel, neboť tam to náleží.“ Žena ihned ozvala se k tomu a řekla: „Ach, milý pane, nejste-liž vy blázen, kterakžto mluvíte, pomněte na všemohoucího Boha.“ Odpověděl on: „Nejsem blázen, jak sem pověděl, tak se státi musí, jinak to býti nemůže, neboť komuž mám se slušněji poručiti než tomu, jemuž jsem sloužil v živobyčí svém, však jsem s Bohem neměl nic činiti.“ Žena řekla: „Copak chcete se mnou činiti?“ Odpověděl on: „Ty máš se mnou v pekelném ohni věčně hořeti.“ A požeňkala se žena křížem, řka: „Pán Bůh, rač mne toho uchovati.“ Odpověděl on: „Jaký Pán Bůh? Nemáť Bůh s tebou nic činiti, ty jsi příčina byla, že jsem já ďáblu pro peníze a zboží se dostal, nemohl jsem tebe oděvy a šperky žádnými nikdá nasytiti a tvé pýše zadost učiniti, musil jsem počtivě řemeslo opustiti a kupcem býti, lidi šiditi a všeliké fortele provozovati v slovu, v skutku, v závaží, v měrách a v loktech, protož ty také máš se mnou v pekelném ohni díl míti a jinak nelze.“ Vtom jeho kaplan, kterýž každodenně s ním školíval, ptal se ho také, co mu v kšaftu odkazuje. Jemuž on odpověděl: „Ty také máš se mnou chléb věčného zármutku jísti v nejhlubším pekle.“ Řekl kaplan: „Nedejž toho Bůh.“ Odpověděl on zase: „Milý příteli, tuto neplatí žehnání ani vyhýbání, ty jsi na mém chlebě byl a každodenně mým zlým nekřesťanským handlům se díval, avšak znaje, že zle dělám, nikdá jsi mne z toho netrestal ani tajně, ani zjevně, ale ke všemu povoloval a se vším mlčel, boje se, abych tě dobrého stolu nezbavil. A tak miloval jsi žrádlo více nežli rozkaz Boží a rozkoše více nežli vlastní duši svou i mou, kteroužto mohl dobrým napomenutím z hrdla ďáblova vymoci, protož nemáš také na věky od mého stolu oddělen býti, ale věčně se mnou žalostivý pokrm v horoucím pekle jísti, jinak nelze. Taková práce takovou mzdu chce míti.“ A tak zcepeněl, jehož tělo ďábel i s duší do pekla vzal. Na nichž všech třech – ženě, muži a knězi – splnila se řeč sv. Pavla (prý) povolující s činícími jednostejnou mouku ponesou.¹¹⁰

---

¹¹⁰ Želetavský, J. Š.: *Knih duchovní o velikých skutcích Pána Boha všemohoucího*. Praha 1588, fol. 31b, 32a, 32b.

Exempla Jana Štelcara Želetavského mají **tři základní funkce**: poučít, varovat a demonstrovat. Citujme např. exemplum, jehož primární funkcí je varovat čtenáře před pýchou a marnotratností. „Alexander Phereus velice se pyšně nosil, oděv z nejdražších věcí maje, žádnému rovný býti nechtěl. Poddané své do koží medvědích, lvových a vlčích zašívati dal, na něž psy a chrty štvával. Potom od ženy své a bratří na lůžku zamordován byl.“¹¹¹

Přestože vzorek exempl, s nímž jsme pracovali, byl rozsáhlejší, žádné z analyzovaných exempl **není doloženo** v Dvořákově *Soupisu staročeských exempl*, což je – dle našeho názoru – velmi zajímavé a překvapující zjištění. Při analýze exempl Václava Dobřenského jsme pracovali se vzorkem dvaceti exempl a v *Soupisu staročeských exempl* Karla Dvořáka bylo doloženo hned několik z nich. Některá v téže podobě, jiná v pozměněné variantě. Žádné z exempl uvedených ve spisu Jana Štelcara Želetavského však nebylo dohledáno ani v téže, ani v pozměněné podobě. Dvořákův *Soupis* sice obsahuje několik exempl pojednávajících o týchž tématech (pýcha, opilství), ale žádné z nich se nedá srovnávat s analyzovanými Želetavského exempl. Zdá se tedy, že Jan Štelcar Želetavský pracoval s exemply mladšího data vzniku (tedy ve středověku patrně ještě neznámými) a spíše méně obvyklými náměty.

Na **závěr** shrňme poznatky, k nimž jsme došli. Spis Jana Štelcara Želetavského *Knihy duchovní o velikých skutcích Pána Boha všemohoucího* (1588) obsahuje velký počet exempl. Rozsah práce nám nedovoloval pracovat se všemi z nich, proto jsme si k analýze vybrali vzorek 31 exempl. Zastoupeny jsou všechny typy, kromě exempl zpracovávajících jiné náměty a argumentačních a zábavných exempl. Rozsah exempl nelze přesně vymezit. Pohybuje se mezi několika řádky až dvěma listy. Autor exempla uvádí, ale nekomentuje. Nechybí ani časové a místní určení exempl, jehož výskyt však závisí na typu exempla. Jako jednající postavy vystupují jednotlivci i kolektiv, vyskytují se postavy konkrétní i blíže neurčené. Vždy záleží na typu exempla. Jsou zpracována tato témata: pýcha, opilství, lakomství, čarodějnictví a porušování božích příkázání. Text je velmi čtivý a dynamický. Nejsou užity žádné specifické jazykové prostředky. Přímá řeč je již oddělena od zbývajících textu.

---

¹¹¹ Želetavský, J. Š.: *Knihy duchovní o velikých skutcích Pána Boha všemohoucího*. Praha 1588, fol. 26b.

Cílem exempel je poučit, varovat a demonstrovat. Žádné z analyzovaných exempel není doloženo v *Soupisu staročeských exempel* Karla Dvořáka.

6.4 **Exempla v knize Bartoloměje Paprockého z Hlohol a Paprocké Vůle *Třinácte tabulí věku lidského krátce sepsaných a vydaných roku božího 1601 (1601)***

Spis Bartoloměje Paprockého z Hlohol a Paprocké Vůle, se kterým jsme pracovali, se nazývá *Třinácte tabulí věku lidského krátce sepsaných a vydaných roku božího 1601*, což je rok vydání díla. Jedná se o knihu velkého formátu (formát A4) a malého rozsahu (přibližně 40 listů). Jak je zřejmé již z názvu, spis je rozdělen do třinácti částí (tabulí). Ty se vyznačují dvěma rysy: nejsou příliš rozsáhlé a tematizují život člověka a jeho vývojové etapy – od narození až po smrt. Poslední – tedy třináctá – část (tabule) tvoří výjimku – je rozsáhlá a je rozdělena do pěti kapitol. První čtyři kapitoly jsou věnovány tématu smrti (příčiny smrti, umírání, posmrtný život). Středem našeho zájmu se stala pátá kapitola třinácté části (tabule), jež představuje exemlovou část spisu. Dílo je ukončeno výčtem neřestí, kterých bychom se měli vyvarovat (např. pýcha, lakomství, lenivost, cizoložství). Z uvedených údajů vyplývá, že exempla obsažená ve spisu Bartoloměje Paprockého jsou – na rozdíl od předchozích dvou analyzovaných děl - od vlastního textu výrazně oddělena.

Před vlastní analýzou exempel je nutné zdůraznit, že v případě spisu Bartoloměje Paprockého jsme neworkovali pouze se vzorkem exempel, ale se všemi exempli, která se v textu vyskytovala. Konkrétní čísla, tzn. celkový počet exempel ve spisu, počet výskytů jednotlivých typů exempel a jejich procentuální zastoupení, uvádíme v následujícím odstavci. V této části textu se budeme věnovat **zastoupení jednotlivých typů exempel**, které jsme rozlišovali. Z první skupiny exempel – členěných podle tématu - se v díle Bartoloměje Paprockého nevyskytovala exempla biblická, antická, a dokonce ani exempla, která jsme pracovně označili jako „Činy vládců“. Výskyt byl zaznamenán pouze u exempel zpracovávajících jiné náměty. Z druhé skupiny exempel – členěných podle funkce - jsme zaznamenali výskyt pouze exempel ilustrativních a mravněvýchovných, stejně jako ve spisu Václava Dobřenského a Jana Štelcara Želetavského. Z prvně uvedených citujme tento příběh: „Umřel v Leodium lichevník znamenitý a biskup poručil, aby nebyl pohřben na místě posvátném. Žena, opatřivše tělo co nejlépe mohla, dala se na cestu do Říma,

kdež suplikovala papeži, žádaje o to, aby muž její mohl býti pochován na místě posvátném, k tomu i řeč činíce takto: „Otče svatý, slyšela jsem to častokráte na kázání, že muž a žena jedno tělo jsou a apoštol Páně píše k korintským I. v kap. sedmé, že muž nevěrný může býti spasen skrz ženu věřící a žena skrz muže. A protože mohuť já, jakožto částka těla muže mého, cožkoli on nevykonal, vykonati a jistě hotova jsem, abych Pánu Bohu za hříchy jeho zadost učinila. Protož dopust' jej na místě posvátném pohřbíti.“ K čemuž když povoleno a dané byly o tom listy k biskupu, pochovala muže svého na krchově a nad hrobem jeho poručila sobě vystavět kapličku, v nížto ustavičně se Pánu Bohu modlila, almužny štědře dávající a postmi tělo své trápice. V takovém pokání když trvala let sedm, ukázal se jí muž v oděvu černém a děkoval jí velice z toho, poněvadž mu za ten čas velmi dobře nápomocna byla, takže vyšel z bahnišť a propastí hrozných, v nichžto těžké muky trpěl, dokládající, jestliže by tak ještě za sedm let činila, že by ode všech muk zproštěn byl.“¹¹²

Z mravněvýchovných uved'me např.: „Ve vsi Frechene, kteráž jest míli od Kolína, byla jedna žena jménem Juta, sprostá o všem v obyčejích, ale lichevnice veliká, z čehož když byla od kněze a zpovědníka svého trestána, připověděla toho zanechati, však vždy proti svému slibu činila tak dlouho, až v tom i umřela. Položená jest tehdy na zem a hned ji d'ábel tak přihotovil, jako by peníze četla. Přátelé poslali pro kněze, kterýž přijda, zaklínal ducha a poroučel, aby tělu umrlému pokoj dal. Leželo tělo pokojně potud, dokud při něm kněz stál a zaklínal, ale jak přestal činiti exorcismum, hned zase d'ábel jednak s rukami, jednak s nohami zahrával. Vzal zatím kněz vodu svčenu, tělo pokropil i v ústa vlil a hrdlo zavázavše stuhou, pokoj tělu před duchem zlým učinil.“¹¹³

Spis *Třinácte tabulí věku lidského krátce sepsaných a vydaných roku božího 1601* obsahuje **22 exempel**. Osm exempel patří do kategorie označené jako „Jiné náměty“, jedno exemplum je ilustrativní a třináct exempel mravněvýchovných.

---

¹¹² Paprocký, B.: *Třinácte tabulí věku lidského krátce sepsaných a vydaných roku božího 1601*. Praha 1601, fol. 35b, 36a.

¹¹³ Tamtéž, fol. 33a, 33b.

Tab. 1: Počet výskytů jednotlivých typů exempel a jejich procentuální zastoupení

EXEMPLA	POČET VÝSKYTŮ	PROCENTUÁLNÍ ZASTOUPENÍ
BIBLICKÁ	0	0%
ANTICKÁ	0	0%
ČINY VLÁDCŮ	0	0%
JINÉ NÁMĚTY	8	36%
ARGUMENTAČNÍ	0	0%
ILUSTRATIVNÍ	1	5%
MRAVNĚVÝCHOVNÁ	13	59%
ZÁBAVNÁ	0	0%

Určit **rozsah** exempel je v případě spisu Bartoloměje Paprockého poměrně jednoduché. Na základě analýzy materiálu bylo zjištěno, že průměrná délka exempel uvedených ve spisu *Třinácte tabulí věku lidského krátce sepsaných a vydaných roku božího 1601* činí zhruba polovinu listu. To platí bez výjimky pro všechna exempla.

Pro všechna exempla také platí, že je autor nějakým způsobem **uvádí**. V této souvislosti je třeba dodat, že Bartoloměj Paprocký používá tentýž model jako Václav Dobřenský a Jan Štelcar Želetavský, tzn. nejprve uvede všeobecně platnou tezi, kterou poté dokládá konkrétními příklady. Pro ilustraci uveďme např.: „Ještěť příklad povím na to, že Pán Bůh neopustí žádného, kterýž se k němu v pokání navrácuje.“¹¹⁴ Za stručným uvedením následuje text exempla, jehož citaci zde uvádíme. „Panna z Leodejnu jménem Ofilia dána byla v stav manželský do města Methu, kteréžto když muž umřel, kanovník jeden v témž městě bydlející, poněvadž velmi byla tváří ušlechtilé a krásné, tak se dlouho o to snažil, až ji k své vůli namluvil. Po kterémžto skutku když brzo umřel kanovník, oddala se ona na přísné pokání, bydlíc při kostele svatého Severína, kdež pobožně živa jsouce, ani se s žádným v rozmlouvání nedávala, ale vždy s pláčem hříchu želela, obtěžující tělo své pouty velikými a řetězy železnými.

¹¹⁴ Paprocký, B.: *Třinácte tabulí věku lidského krátce sepsaných a vydaných roku božího 1601*. Praha 1601, fol. 32b.

S těmi když na modlitbách trvala, spadly železa z ní všecky a zarmoutily srdce její. A vzala je podruhé a opět podruhé z ní spadly. Pročež přišla k zpovědníkovi svému, kterémuž všecko s pláčem vypravovala.¹¹⁵ Autor svá exempla nejen uvádí, ale i **komentuje**. Jako doklad uvádíme následující citaci. „Ve vsi řečené Renchen v Němcích umíral sedlák jeden, jemužto se ďábel ukázal s velikým ohnivým kolem nejináče, než jako by mu jej do hrdla vraziti chtěl, a když se na druhou stranu obracel, opět ďábel z druhé strany kolem naň napřahal. A vzpomenu sedlák, že jest někdy vyňal kůl z své zahrady a vstrčil jej do plotu souseda svého, na kteréhož se potomně sápal, pravíc, že mu jej ukradl, a on v tom právě byl nevinný. Protož poslal k sousedu onomu dva z přátel, žádaje, aby mu to, což proti němu provinil, laskavě odpustil, čehož on nejprve ani po druhé učiniti nechtěl, až po třetí, věda o sužování, kteréž jemu nepřítel činil, jemu takové provinění odpustil. A protož potřebí jest varovati se hněvu a nespravedlivé pomsty, neboť Pán spravedlivému pomůže.“¹¹⁶

Žádné z 22 exempel ve spisu B. Paprockého autor neopatřil poznámkou o jeho **původu**.

I v případě spisu Bartoloměje Paprockého se budeme v rámci analýzy zabývat tím, zda autor poskytuje odpovědi na otázky kdo, kdy a kde. Nejprve se soustředíme na otázku kdy, tzn. na **časové určení** exempel. Na rozdíl od Jana Štelcara Želetavského, jenž byl v této oblasti velice důsledný, Bartoloměj Paprocký ani u jednoho exempla časové určení neuvádí. O tom, kdy se děj jednotlivých exempel odehrává, lze tedy pouze spekulovat.

O poznání důslednější je autor v otázce **místního určení** exempel. 16 exempel z celkového počtu 22 exempel je přesně a jednoznačně místně vymezeno. Jinými slovy, u 73% exempel máme k dispozici informaci o tom, kde se děj daného exempla odehrává, v jaké zemi, popř. městě či vesnici. Jedno takové exemplum zde uvedme jako příklad: „Bydlel v zemi saské rytíř pýchy i zlosti nevyovězené řečený Ludolphus, tyran přeukrutný, kterýž času jednoho obleknuv se v šaty drahé, vyjel na cestu a potkal člověka chudého vezoucího se na voze, jemužto rytíř nechtěl s koněm z cesty ustoupiti. Protož ten chudý člověk uhnul se mu s vozem a v tom uhnutí že rytíři kůň šaty pošpinil, dobyl

---

¹¹⁵ Paprocký, B.: Třinácte tabulí věku lidského krátce sepsaných a vydaných roku božího 1601. Praha 1601, fol. 32b, 33a.

¹¹⁶ Tamtéž, fol. 34a.

meč a ut'al mu nohu z velikého hněvu. Po malé chvíli, když se v něm hněv upokojil, počal srdečnou lítost míti nad účinkem svým, takže i nějakou pokutu proto podstoupiti umínil. I vešel do kláštera, v němžto pokání činil a želel hříchů svých a nejvíce toho, že jest ut'al nohu onomu člověku nevinnému. A když jej těšil zpovědník, napomínaje, aby nezoufal, ale silnou nadějí měl v milosrdenství božským, odpověděl mu, řkouce: „Nespokojí se srdce mé dotud, dokudž nespatřím na těle mém znamení pokuty a trestání Jobového.“ Kteréž Pán Bůh naň dopustiti ráčil. Brzo potom, to jest dřív než pominula hodina, spatří na noze své jako nit šarlatovou právě v jeho míru, pokudž byl výš jmenovanému nohu ut'al, a mezi tím učiněn vřed, z kteréhož červi vyskakovali. V čemž on znamenav lásku boží a trestání, předivně promluvil a zvolal, řkouce: „Nyní věřím dokonce, že mne milosrdný Bůh mé všechny nepravosti odpouštěti ráčí.“¹¹⁷

Postavy vystupující v exemplech Bartoloměje Paprockého jsou zhruba z poloviny pojmenovány a blíže určeny. Tak je tomu i v následujícím exemplu. „Mnich jeden řečený Lambertus usnul v kostele. I přišel k němu Richvinus, klíčník kláštera hermenroderského, jenž byl před několika lety umřel, a řekne tomuto Lambertovi: „Bratře Lamberte, pojď se mnou do Rhénu.“ Ale on, věda že byl umřel, ačkoli nenadále naň vzhlídna a poznav ho, řekl: „Věřím, že s tebou ještě nepůjdu.“ Na kteréžto slova odešel od něho a obrátil se do kůru k jinému mnichu jménem Kunradovi a dí k němu: „Pojď za mnou.“ A on, neodpovídaje nic, vloživ kápi na se a pochytiv se ze sna, šel za ním. Téhož dne po večeři opat povolal k sobě všech mnichů, kdež přijda i Lambertus, dí k Kunradovi dotčenému: „Věz o tom, kněže Kunrade, že brzo umřeš. Viděl jsem tě této noci, kterak jsi šel za Richvinem.“ A tu doložil, což byl i sám viděl, přede všemi oznamujíc. Kunrad pak jsa plenus dierum odpověděl: „Nedbám, nechť se děje vůle boží.“ Brzo potom upadl v nemoc a umřel.“¹¹⁸

Exempla uvedená ve spisu *Třinácte tabulí věku lidského krátce sepsaných a vydaných roku božího 1601* zpracovávají čtyři různá **témata**, a to pokání, umírání, smrt a trest za hříchy spáchané za života.

---

¹¹⁷ Paprocký, B.: *Třinácte tabulí věku lidského krátce sepsaných a vydaných roku božího 1601*. Praha 1601, fol. 30a, 30b.

¹¹⁸ Tamtéž, fol. 39a, 39b.

Ve všech případech lze hovořit o značné **dynamičnosti** textu, kterou dokládá i následující exemplum. „Rytíř jeden, maje manželku ve všem sobě povolnou, po smrti její vešel do kláštera a poručil duši její modlitbám jedné nábožné panně, kteráž když to na se přijala, ukázala se jí duše ženy té a oznámila, že těžké muky trpí. Ptala se na příčinu, řkouce: „Však jsi byla žena pobožná a bohabojící.“ Odpověděla ona: „Jsem v mukách těch z příčiny té, že jsem se obávala, aby manžel můj jiných nehleděl a mne potom pro ně i neopustil, pročež jak jsem koli mohla, vyučená jsouce, tomu jsem v cestu kračovala, k sobě jej přitahující, ale že jsem to ne z jiné příčiny činila jenom pro lásku manželskou, může se mně pomoci.“ O čemž věda muž skrz pannu dotčenou, všelijakou snažností usiloval o to, aby mohla býti z takového trápení vysvobozena.“¹¹⁹

Z jazykových prostředků lze kromě jevů odrážejících stav jazyka v dané době jako je např. finální postavení verba ve větě, postpozice atributu kongruentního či frekventované užívání transgresivů zmínit zejména to, že autor často používá přímou řeč, která je uvozena dvojtečkou. Specifické pro tento spis je nadměrné užívání latiny a vkládání latinsky psaných pasáží do vlastního textu, což nejen že působí rušivě, ale v mnoha případech ztěžuje pochopení významu textu bez znalosti latiny. Paprocký tedy nepoužívá obvyklý úzus dobových moralizujících spisů, totiž bezprostřední překlad uvedených latinských pasáží. Pro příklad opět citujme: „Prokurátor jeden v saské zemi, když umíral, tak rychle jazyk z úst se jeho ztratil, že žádný spatřiti nemohl, kam by se poděl. Merito linguam moriens perdidit, qui illam semper vendiderat vivens. Nepamatoval bídny na naučení Šalamounovo, kteréž jest in Proverbis cap. 13...“¹²⁰

Základní **intencí** všech užitých exemplů je varovat před všemi možnými hříchy a zároveň demonstrovat, že hříchy nikdy nevedou k ničemu dobrému, ba naopak vždy vedou ke zkáze člověka.

Stejně jako v předchozích dvou částech, i nyní uzavřeme pojednání o exemplech konstatováním, zda jsou analyzovaná exempla **doložena** v *Soupisu staročeských exemplů* Karla Dvořáka. V případě spisu Bartoloměje Paprockého

---

¹¹⁹ Paprocký, B.: Třinácte tabulí věku lidského krátce sepsaných a vydaných roku božího 1601. Praha 1601, fol. 37a.

¹²⁰ Tamtéž, fol. 38b.

Trinácte tabulí lze uvažovat pouze o jednom exemplu, které se vyskytuje zároveň v Dvořákově *Soupisu staročeských exempel*. Jedná se o exemplum, jež líčí hrůzný čin jedné jeptišky i její následné potrestání. Obě dvě exempla – tedy Paprockého verzi a verzi uvedenou v Dvořákově díle – uvádíme níže.

Exemplum 1 (Paprockého verze): „Jeptiška jedna, chovajíc se v klášteře nenáležitě, měla plod v životě svém a obávaje se pokuty a kárání zjevného, dítě ono potichu potratila a brzo potom těžce se roznemohla. Učinila zpověď z hříchů svých, ale ten zatajila, a tak umřela. Za kteréžto duši když se jedna z jeptišek modlila, ukázala se jí, majíc v rukách dítě ohněm hořící, a vyznala před ní hřích svůj, řkouce: „To jsem dítě porodila a je jsem zamordovala, a proto je s těžkým trápením nositi musím bez přestání a oheň ten přeukrutně mne pálí. Kdybych byla toho hřichu za živobytí před knězem netajila, obdržela bych byla milost a lásku před obličejem božským.“ A s tím zmizela.“¹²¹

Exemplum 2 (verze v Dvořákově díle): „**Nun slays child.**“¹²²

„Žena, která dlouho žila cudně, zabije nemanželské novorozeně. Želí své viny před sochou Ukřižovaného, ale stydí se vyzpovídat knězi. Zemře v pověsti kajícnice, ale po smrti se zjeví služce s hořícím dítětem v ústech. Byla zatracena, protože zatajila hřích před zpovědníkem.“¹²³

Je patrné, že námět obou exempel je stejný, pouze se jedná o jiné zpracování, o jinou variaci téhož exempla.

Stejnou verzi jako Bartoloměj Paprocký uvádí i Caesarius z Heisterbachu ve svém souboru *exempel Dialogus miraculorum* (12. stol.)¹²⁴, jenž byl ve středověku velmi oblíbeným exemplovým pramenem. Nabízí se srovnání všech tří exempel, a proto níže uvádíme Caesariovu verzi (v překladu Jany Nechutové).

Exemplum 3 (překlad J. Nechutové): „**Jeptiška, která musí stále nosit v náručí ohnivé dítě, které zabila.**“¹²⁵

„Jeptiška z nám blízkého kláštera, který nechci jmenovat, počala, a aby její hanba nevyšla najevo, plod zabila. Později těžce onemocněla, a ač se

¹²¹ Paprocký, B.: *Trinácte tabulí věku lidského krátce sepsaných a vydaných roku božího 1601*. Praha 1601, fol. 38b, 39a.

¹²² Dvořák, K.: *Soupis staročeských exempel*. Praha 1978, s. 111.

¹²³ Tamtéž, s. 111.

¹²⁴ Nechutová, J. (ed. a přel.): *Caesarius z Heisterbachu. Vyprávění o zázracích: středověký život v zrcadle exempel*. Praha 2009.

¹²⁵ Nechutová, J. (ed. a přel.): *Caesarius z Heisterbachu. Vyprávění o zázracích: středověký život v zrcadle exempel*. Praha 2009, s. 294.

vyzpovídala ze všech hříchů, smilstvo a vraždu pro přílišný stud zamlčela, a tak zemřela. Jedna její příbuzná velice usilovala o spásu její duše, když se modlila, objevila se jí zesnulá ve vidění, nesla v náručí ohnivě dítě a pravila: „Toto dítě jsem počala a porodila, a když už dýchalo, zabila jsem je. Proto je v neustálých mukách nosím a ten oheň mne strašně pálí. Kdybych se byla z tohoto velikého hříchu v poslední hodině vyzpovídala, byla bych našla milost.“¹²⁶

Ze srovnání vyplývá, že uvedený příběh se tradoval několik set let (nejméně od doby Caesariovy, tedy 12. století, po dobu vzniku Paprockého díla – počátek 17. století), aniž by se jeho děj podstatně změnil. Jednalo se o výrazný námět s velkou působivostí, s důrazem na tíhu provinění (otěhotnění jeptišky), obsahující jeden z oblíbených exemplových motivů – zjevení zesnulého hříšníka živému pro výstrahu.

V souboru *exempel Caesaria* z Heisterbachu jsme identifikovali ještě dvě další exempla totožná s příběhy uvedenými ve spisu Bartoloměje Paprockého. První exemplum pojednává o smrti mnicha Konráda a druhé vypráví o jednom muži, jenž zemřel a zjevil se ve snu své manželce. Všechny verze *exempel* – tedy verzi ze spisu Bartoloměje Paprockého i ze souboru *Caesaria* z Heisterbachu – citujeme níže.

Exemplum 4 (Paprockého verze): „Mnich jeden řečený Lambertus usnul v kostele. I přišel k němu Richvinus, klíčník kláštera hermenroderského, jenž byl před několika lety umřel, a řekne tomuto Lambertovi: „Bratře Lamberte, pojď se mnou do Rhénu.“ Ale on, věda že byl umřel, ačkoli nenadále naň vzhlídnal a poznal ho, řekl: „Věřím, že s tebou ještě nepůjdu.“ Na kteréžto slova odešel od něho a obrátil se do kůru k jinému mnichu jménem Kunradovi a dí k němu: „Pojď za mnou.“ A on, neodpovídaje nic, vložil kápi na se a pochytil se ze sna, šel za ním. Téhož dne po večeři opat povolal k sobě všech mnichů, kdež přijde i Lambertus, dí k Kunradovi dotčenému: „Věz o tom, kněže Kunrade, že brzo umřeš. Viděl jsem tě této noci, kterak jsi šel za Richvinem.“ A tu doložil, což byl i sám viděl, přede všemi oznamujíc. Kunrad

---

¹²⁶ Nechutová, J. (ed. a přel.): *Caesarius z Heisterbachu. Vyprávění o zázracích: středověký život v zrcadle exempel*. Praha 2009, s. 294-295.

pak jsa plenus dierum odpověděl: „Nedbám, necht' se děje vůle boží.“ Brzo potom upadl v nemoc a umřel.¹²⁷

Exemplum 5 (verze Caesariova v překladu Jany Nechutové): „**Jak náš mnich Konrád zemřel poté, co jej zavolal nebožtík Richwin.**“¹²⁸

„Není tomu ještě ani rok, co náš mnich Lambert jednou v neděli v noci usnul v chórové lavici a spatřil, jak do chóru vchází náš celerář Richwin, který před několika lety umřel. Pokynul Lambertovi rukou a pravil: „Bratře Lamberte, pojď, půjdeme spolu k Rýnu!“ Lambert ale věděl, že je Richwin mrtvý, a odmítl: „Ne, já s vámi nepůjdu!“ Zjevení se tedy obrátilo k protějšímu chóru a podobnými slovy a týmž gestem zavolalo na starého mnicha jménem Konrád, který v řádu bojoval skoro padesát let; ten si nasadil kapuci a hned šel za ním. Když si převor téhož dne po večeři některé z nás zavolal a byl tam i onen Konrád, Lambert mu řekl (slyšel jsem to): „Pane Konráde, vy brzy umřete. Viděl jsem vás dnes v noci, šel jste v téhle kapuci za Richwinem.“ A celé to vidění mu vyličil. Konrád na to: „To mi nevadí, vždyť už bych chtěl být po smrti!“ A následujícího dne, pamatují-li se dobře, začal churavět, zakrátko umřel a s tou kapucí byl pochován.“¹²⁹

Exemplum 6 (Paprockého verze): „Služebník jeden knížete bavorského umřel dosti bohatý. V noci pak veliký hřmot a třesk na zámek, v němž žena umrlého bydlela, udeřil, takže se veškeren jako i s grunty zatřásl. Vtom otevřely se dveře pokoje toho, v němž ležela, a vešel do pokoje obr přehrozný a pán toho zámku umrlý za ním, kteréhož když žena poznala, žádala, aby k ní přistoupil. A tázala se, jak by se měl. A on pověděl, že v těžkých mukách jest. Dí k němu žena: „Milý muži, však jsi dával rád almužny hojně tak ubohému, jako pocestnému, což tobě nyní nic nepomáhají?“ Odpověděl muž: „Nic mi nejsou užitečné, protože jsem to ne z milosrdenství a lásky, ale pro samou chválu světa tohoto činil.“ Tu přestal mluvit, neb hned jej obr svrchu dotčený odvedl a zámek tak jako prve zatřásl. Paní ona pláč a naříkání zdaleka slyšela a

---

¹²⁷ Paprocký, B.: Třinácte tabulí věku lidského krátce sepsaných a vydaných roku božího 1601. Praha 1601, fol. 39a, 39b.

¹²⁸ Nechutová, J. (ed. a přel.): Caesarius z Heisterbachu. Vyprávění o zázracích: středověký život v zrcadle exemplu. Praha 2009, s. 279.

¹²⁹ Tamtéž, s. 279.

potomně radila se s kněžmi, mohla-li by manželé svému nějak nápomocna býti.“¹³⁰

Exemplum 7 (verze Caesariova v překladu Jany Nechutové): „**Jak se jeden Bavor po smrti zjevil své manželce a řekl jí, že mu almužny nebyly nic platné.**“¹³¹

„Není tomu dlouho, co zemřel velice zámožný úředník bavorského vévody. Jedné noci se hrad, v němž právě spala jeho manželka, zachvěl tak, že to vypadalo jako zemětřesení. Tu se dveře komnaty, kde žena ležela, otevřely a vešel její manžel; za zády mu stál a poháněl ho pekelně černý obr. Když manžela uviděla a poznala jej, zavolala ho a posadila na sedátko u svého lůžka. Nijak se neděsila, a protože byla zima a měl na sobě jen košili, přehodila mu přes záda kus své příkrývky. Ptala se jej na jeho situaci a on smutně odpověděl: „Byl jsem odsouzen k věčnému trestu.“ Toho se žena zděsila a zeptala se: „Co to říkáte? Což jste nedával štědré almužny? Vaše dveře byly všem pocestným vždycky otevřeny, copak vám tahle dobrodiní k ničemu nejsou?“ On odpověděl: „Pro věčný život mi opravdu nejsou k ničemu, protože jsem to nedělal z lásky, ale pro marnou slávu.“ Manželka se ho chtěla vyptávat ještě dál, ale on řekl: „Dovolili mi zjevit se ti, ale zdržovat se zde nesmím, podívej, za dveřmi čeká můj průvodce d'ábel. I kdyby se všechny listy na stromech proměnily v jazyky, nemohly by vypovědět má muka.“ Pak jej d'ábel zavolal a hnal ho zpátky, a při jeho odchodu se celý hrad znovu zachvěl, a ještě dlouho bylo slyšet mužův nářek.“¹³²

Opět tedy můžeme na základě doloženého dlouhého tradování konstatovat oblibu obou exemplových námětů.

Shrňme nyní **výsledky** analýzy. Ve spisu Bartoloměje Paprockého nazvaném *Třinácte tabulí věku lidského krátce sepsaných a vydaných roku božího 1601* se vyskytuje 22 exempl, z nichž 8 řadíme do kategorie exempl, která zpracovávají jiné náměty, 1 exemplum je ilustrativní a 13 mravněvýchovných. Rozsah všech exempl je přibližně stejný (zhruba půl listu). Autor svá exempla uvádí a komentuje. Na druhou stranu však nezmiňuje zdroje exempl a ani

---

¹³⁰ Paprocký, B.: *Třinácte tabulí věku lidského krátce sepsaných a vydaných roku božího 1601*. Praha 1601, fol. 35a, 35b.

¹³¹ Nechutová, J. (ed. a přel.): *Caesarius z Heisterbachu. Vyprávění o zázracích: středověký život v zrcadle exempl*. Praha 2009, s. 293.

¹³² Tamtéž, s. 293.

neuvádí jejich časové určení. Ve většině případů jsou exempla určena alespoň místně. Jednající postavy jsou blíže specifikovány asi v polovině případů. Analyzovaná exempla zpracovávají tato témata: pokání, umírání, smrt a trest za hříchy spáchané za života. Všechny texty se vyznačují značnou dynamičností a z jazykových prostředků lze opět uvést pouze časté užívání přímé řeči a vkládání latinsky psaných pasáží do textu, což v případě spisu Bartoloměje Paprockého působilo mnohdy jako rušivý element. Základní funkcí všech exemplů je varovat před všemi možnými hříchy. V Dvořákově *Soupisu staročeských exemplů* jsme dohledali pouze jedno exemplum pojednávající o jeptišce, jejím hříchu a trestu, který na sebe nenechal dlouho čekat. Nejedná se však o totéž zpracování, ale o jinou verzi daného exempla. Příběh o jeptišce, jejím provinění i následném trestu je obsažen i v souboru exemplů Caesaria z Heisterbachu. Tento soubor obsahuje ještě další dvě exempla, která jsou rovněž uvedena ve spisu Bartoloměje Paprockého. Je tedy patrné, že ačkoli autor použil tři náměty, které byly tradovány již dlouhou dobu (několik staletí), zároveň můžeme soudit (podle absence námětů v Dvořákově *Soupisu*), že převážnou většinu příběhů v jeho spisu tvoří exempla novější, ne starší než sto let.

Závěr

Původním záměrem této práce bylo provést analýzu biblických a apokryfních motivů ve vybraných spisech, konkrétně ve spisu Václava Dobřenského *Pramen vody živé* z roku 1581, ve spisu Jana Štelcara Želetavského *Kniha duchovní o velikých skutcích Pána Boha všemohoucího* z roku 1588 a Jana Stráněnského *Zahrádka duchovní* z roku 1576. Podrobný rozbor textu však ukázal, že biblická ani apokryfní motivika není v žádném z výše uvedených titulů příliš frekventovaným jevem. Vzhledem k tomu, že spisy Václava Dobřenského a Jana Štelcara Želetavského se vyznačovaly častým výskytem exempel, přistoupili jsme ke změně tématu a soustředili se na exemplovou tvorbu ve výše uvedených spisech. Dílo Jana Stráněnského však bylo – z důvodu malého výskytu exempel – nahrazeno spisem Bartoloměje Paprockého z Hlohov a Paprocké Vůle s názvem *Třinácte tabulí věku lidského krátce sepsaných a vydaných roku božího 1601*. Přestože se finální podoba této práce s původním záměrem nakonec rozchází, je třeba podotknout, že změna tématu se ukázala jako přínosná. Samotná analýza exempel totiž přinesla zajímavé výsledky.

Spis Václava Dobřenského i Jana Štelcara Želetavského se vyznačuje velkým množstvím exempel, a proto jsme se rozhodli pracovat pouze s vybraným vzorkem. Do něj jsme vždy zařadili taková exempla, která jsme pro daný spis považovali za typická. Kromě exempel-prototypů jsme do vzorku zařadili také exempla se zajímavým příběhem. Příliš stručná exempla s minimálním příběhem byla vynechána. V případě spisu Václava Dobřenského tento vzorek obsahoval dvacet exempel. Byly zastoupeny všechny typy kromě exempel argumentačních a zábavných. Exempla se lišila nejen svým zaměřením, ale i rozsahem. Dokázali jsme určit jejich rozpětí – několik řádků až dva listy. Autor svá exempla uvádí, ale nekomentuje a ani nepřináší informaci o zdroji daného příběhu. Exempla jsou místně určena, ale jejich časové vymezení chybí. Vystupující postavy jsou většinou konkrétní, pojmenované či jinak blíže určené. Naprostá většina exempel se věnuje tématu cizoložství. Některá exempla však zpracovávají téma věrnosti a lásky k rodičům. Dá se říct, že všechna exempla se vyznačují dynamičností. Autor nepoužívá žádné specifické jazykové prostředky. Cílem všech uvedených exempel je poučit čtenáře o hříchu cizoložství a varovat před ním. Překvapujícím zjištěním pro

nás byl malý výskyt mravněvýchovných exempel. Vzhledem k tomu, že spis *Pramen vody živé* (1581) je koncipován jako moralistní dílo, očekávali bychom výrazně vyšší výskyt tohoto typu exempel.

Knih duchovní se též vyznačuje velkým množstvím exempel, a proto jsme pracovali pouze se vzorkem, který v případě tohoto spisu činil 31 exempel. Ve spisu byly zastoupeny všechny typy kromě exempel zpracovávajících jiné náměty, exempel argumentačních a zábavných. Rozsah exempel se liší, dá se říct, že rozpětí je stejné jako v případě spisu Václava Dobřenského – několik řádků až dva listy. Autor exempla uvádí, ale nekomentuje. U většiny exempel nechybí ani časové a místní určení a vystupují jak postavy blíže určené, tak postavy nespecifikované. Pro spis Jana Štelcara Želetavského platí, že kromě jednotlivců ve vybraných exemplech vystupují i kolektivy. Pýcha, opilství, lakomství, čarodějnictví a porušování božích přikázání – to jsou témata, jež jednotlivá exempla zpracovávají. Všechny uvedené příběhy se vyznačují dynamičností a užitím těch jazykových prostředků, které byly v době vzniku díla považovány za neutrální. Hlavní intencí exempel je poučít, varovat a demonstrovat.

Ve spisu *Třinácte tabulí věku lidského krátce sepsaných a vydaných roku božího 1601* se vyskytovalo celkem 22 exempel. V tomto díle bylo zastoupení jednotlivých typů exempel nejslabší. Identifikovali jsme pouze exempla zpracovávající jiné náměty, ilustrativní a mravněvýchovná. Rozsah exempel činí zhruba půl listu. Autor exempla uvádí a komentuje, avšak neuvádí jejich zdroje, stejně jako časové určení. Většinou jsou exempla určena alespoň místně a konkrétní postavy vystupují asi v polovině případů. Zpracována jsou tato témata: pokání, umírání, smrt a trest za hříchy spáchané za života. Všechny příběhy jsou velmi čtivé. Jediným možným rušivým elementem je nadměrné vkládání latinsky psaných pasáží do textu. Cílem všech exempel je varovat před všemi možnými hříchy.

Součástí naší analýzy bylo také zjistit, zda jsou exempla doložena v *Soupisu staročeských exempel* Karla Dvořáka. Přehledná tabulka (viz níže) prezentuje výsledky zkoumání.

	Doložení v Dvořákově <i>Soupisu staročeských exempel</i>
<i>Pramen vody živé</i>	3 exempla
<i>Kniha duchovní</i>	0 exempel
<i>Třinácte tabulí</i>	1 exemplum

Jak je patrné z tabulky, čísla potvrzující doložení exempel v *Soupisu staročeských exempel* Karla Dvořáka jsou velmi nízká, a proto se můžeme domnívat, že převážná většina příběhů prezentovaných ve všech spisech je mladšího data a v době středověku ještě nebyla příliš známá.

ANOTACE MAGISTERSKÉ DIPLOMOVÉ PRÁCE

Příjmení a jméno:	Šimečková Eva
Fakulta:	Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Katedra:	Katedra bohemistiky
Název práce:	Exempla ve vybraných knihách předbělohorské moralizující literatury
Vedoucí práce:	Mgr. Jana Kolářová, Ph.D.
Počet znaků:	120 594
Počet příloh:	0
Počet titulů použité literatury:	25
Klíčová slova:	exemplum, předbělohorská moralizující literatura, Václav Dobřenský, Jan Štelcar Želetavský, Bartoloměj Paprocký, exemplum biblické, antické, exemplum zpracovávající jiné náměty, exemplum argumentační, ilustrativní, mravněvýchovné, zábavné
Shrnutí:	Cílem této práce bylo provést analýzu exempel ve vybraných spisech předbělohorské moralizující literatury, konkrétně ve spisu Václava Dobřenského

Pramen vody živé (1581), Jana Štelcara
Želetavského *Kniha duchovní o velikých
skutcích Pána Boha všemohoucího* (1588)
a Bartoloměje Paprockého *Třinácte tabulí
věku lidského krátce sepsaných a vydaných
roku božího 1601* (1601).

Resumé

Older Czech literature is a very important discipline. It represents an essential part of the Czech culture. Nowadays, readers appreciate especially the possibility to find out something about the culture of writing, about our past and about the standard of language. And these are the reasons why we should still read and study works of older Czech literature.

The original aim of this master thesis was to analyze and describe biblical and apocryphal motives in chosen books that were published before 1620. The result of the analysis was that it is not possible to analyze biblical and apocryphal motives in the chosen works because there are not many of them. That is why we decided to change the subject matter and we focused on narratives in the following works: *Pramen vody živé* (1581), *Knih duchovní o velikých skutcích Pána Boha všemohoucího* (1588) and *Třinácte tabulí věku lidského krátce sepsaných a vydaných roku božího 1601* (1601).

This master thesis is divided into two major parts. The first part is theoretical and the second part is represented by the analysis of particular narratives. The first part – the theoretical part – consists of four chapters. After the introductory part, there is the first chapter. It deals with the historical and literary background. The second chapter focuses on everyday life at the end of 16th century and at the very beginning of 17th century. The third chapter concentrates generally on the Czech literature published before 1620. The last chapter of the theoretical part presents information about the authors of the chosen works, i.e. about Václav Dobřenský, Jan Štelcar Želetavský and Bartoloměj Paprocký z Hlohola a Paprocké Vůle. Before the analysis, there is the fifth chapter dealing with narratives (definition of a narrative, the development of narratives and examples of narratives in older Czech literature). The last chapter of this master thesis presents the results of the text analysis.

As it is mentioned above, the analysis is based on narratives found in these books: *Pramen vody živé* (1581), *Knih duchovní o velikých skutcích Pána Boha všemohoucího* (1588) and *Třinácte tabulí věku lidského krátce sepsaných a vydaných roku božího 1601* (1601). Below, there is a list of phenomena we were interested in when analyzing narratives: the book and its characteristics, types of narratives published in the particular work, total number of narratives and presence of particular

types of narratives, the length of analyzed narratives, the author's approach (i.e. whether the author somehow introduces his narratives and comments on them), the source, information about time, place and characters, the topic, the type of text (static vs. dynamic), language and language means used in the analyzed narratives, the function of particular narratives, the comparison of the analyzed narratives and narratives published in *Soupis staročeských exempel*. After the analysis, there is a partial conclusion highlighting its main results. It is necessary to add that when analyzing *Pramen vody živé* and *Kniha duchovní o velikých skutcích Pána Boha všemohoucího*, we worked only with a sample of narratives. The sample included prototypical narratives and narratives presenting nice stories. Those narratives which were extremely short were omitted.

LITERATURA

PRIMÁRNÍ LITERATURA:

DOBŘENSKÝ, Václav. Pramen vody živé. Praha 1581.

PAPROCKÝ, Bartoloměj. Třinácte tabulí věku lidského krátce sepsaných a vydaných roku božího 1601. Praha 1601.

ŽELETAVSKÝ, Jan Štelcar. Kniha duchovní o velikých skutcích Pána Boha všemohoucího. Praha 1588.

SEKUNDÁRNÍ LITERATURA:

BOČKOVÁ, Hana. Knihy nábožné a prosté. 1. vyd. Brno: Matice moravská, 2009. 256 s. ISBN 978-80-86488-58-5.

BŮŽEK, V. – KRÁL, P. Člověk českého raného novověku. 1. vyd. Praha: Argo, 2007. 486 s. ISBN 978-80-7203-694-3.

ČERNÁ, Alena M. Vztah teologického díla Jana Štelcara ze Želetavy a kroniky Marka Bydžovského z Florentina. In: Pokušení Jaroslava Kolára. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd České republiky: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2009. 319 s. ISBN 978-80-85778-65-6; 978-80-7308-278-9.

ČORNEJ, Petr. Ilustrované dějiny historie českých zemí. 2. vyd. Havlíčkův Brod: Fragment, 2003. 127 s. ISBN 80-7200-704-1.

DŮLMEN, Richard van. Kultura a každodenní život v raném novověku I (16. – 18. století). 1. vyd. Praha: Argo, 1999. 338 s. ISBN 80-7203-116-3.

DVOŘÁK, Karel. Soupis staročeských exempl. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, 1978. 177 s.

FORST, V., et al. Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. 1. vyd. Praha: Academia, 1985. 900 s.

GALÍK, J., et al. Panorama české literatury: (Literární dějiny od počátků do současnosti). 1. vyd. Olomouc: Rubico, 1994. 547 s.

HARNA, J. – FIŠER, R. Dějiny českých zemí I: Od pravěku do poloviny 18. století. 1. vyd. Praha: Fortuna, 1995. 295 s. ISBN 80-7168-286-1.

KOLÁŘOVÁ, Jana. Projevy literárního manýrismu v předbělohorských moralitách. In: Bohemica Olomucensia 1. Litteraria. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2009.

KREJČÍ, Karel. Bartoloměj Paprocki z Hlohol a Paprocké Vůle. Praha: Slovanský ústav, 1946. 270 s.

LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. Průvodce literárním dílem: výkladový slovník základních pojmů literární teorie. 1. vyd. Jinočany: H & H, 2002. 355 s.

MALURA, Jan. Žánrové aspekty starší literatury. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2010. 184 s. ISBN 978-80-7368-854-7.

MANDELOVÁ, H., et al. Dějiny středověku a počátků novověku. 1. vyd. Liberec: Dialog, 2002. 179 s. ISBN 80-86218-82-1.

MOCNÁ, D. – PETERKA, J. Encyklopedie literárních žánrů. 1. vyd. Praha; Litomyšl: Paseka, 2004. 697 s.

NECHUTOVÁ, Jana (ed. a přel). Caesarius z Heisterbachu. Vyprávění o zázracích: středověký život v zrcadle exempel. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2009. 362 s. ISBN 978-80-7021-980-5.

Olomoucké povídky: příspěvek ke studiu vývoje staročeské zábavné prózy. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1957. 135 s.

PETRŮ, Eduard. Vývoj českého exempla v době předhusitské. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1966. 134 s.

VLAŠÍN, Š., et al. Slovník literární teorie. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1977. 471 s.

VOIT, Petr. Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1991. 147 s.

ONLINE ZDROJE:

Dvaasedmdesát jmen české historie: Jakub Jan Václav Dobřenský z Černého mostu [online]. [cit. 2012-03-08]. Dostupný z <URL: <http://www.ceskatelevize.cz/>>

Křest v myšlení raně novověkého měšťana [online]. [cit. 2012-03-08]. Dostupný z <URL: <http://www.theses.cz/>>